

Temaplan for kulturminne og kulturmiljø

2018 – 2022

STRAND KOMMUNE

Kast

Innhold

Temaplan for kulturminne og kulturmiljø	1
1. Innleiing	3
2. Bakgrunn	5
Plantype og avgrensingar	5
Mål	5
Definisjonar – omgrep som vert brukte i planen	6
3. Kulturminne i Strand	10
Automatisk freda kulturminne:	10
Kulturlandskap	13
Verneverdige bygningar	17
Kulturmiljø	29
Marine kulturminne	34
Samferdsle	35
Krigsminne	38
Næring og industri	40
Jørpeland – Kraftstasjonen i Dalen, Stålverket og Svenskebyen	46
Immaterielle kulturminne – stadnamn og stadar	51
4. Handlingsprogram – prioriterte tiltak	53
5. Plan- og lovverk	55
6. Kart	57
7. Kjelder:	78

Målsetjingane med kulturminneplanen er å skape nysgjerrigheit blant barn og vaksne om historia vår, samt å bevare og fremje kulturminna for framtida.

Gravrøys på Jørpelandsholmen

(Foto: Reidunn Lea Botnehagen)

1. Innleiing

Vi kan seie at kulturminne er objekt som kan fortelje oss om korleis folk *har* levd, men det kan også vere objekt som viser folk sine levemåtar og drifta deira av landskapet *i dag*. Kulturminne kan vere fysiske spor etter busetnad, nærings- og handelsverksemd, kyrkjer og skulebygg. Kulturminne kan også vere stader eller formasjonar i landskapet som er knyta til religion eller tradisjon. Vidare deler vi kulturminna inn i materielle og immaterielle kulturminne, der den sistnemnde gruppa kan vere eksempelvis stadnamn.

Kulturminneplanen for Strand kommune tek i store trekk føre seg faste kulturminne – både dei som er automatisk freda, altså dei som kan daterast til tida før Reformasjonen i 1537, og dei som er frå nyare tid. Det er også eit avsnitt om stadnamn og stader i landskapet. Planen skisserer korleis kommunen, gjennom målsettingar og tiltak, ønsker å ta vare på og formidle desse kulturminna i eit langsiktig perspektiv, i samarbeid med grunneigarar, privatpersonar, skular og turistnæring.

Målet vårt har vore å lage ein kulturminneplan som skal invitere til "allmenn" lesing og interesse og skape begeistring for dei kulturminna ein har. Planen skal også vere ei oversikt og eit hjelpemiddel i samband med arbeid med reguleringsplanar og i rullering av

kommuneplanen. Nokre av tiltaka som er skisserte i planen, går på formidling av kulturminna, gjerne i form av pedagogiske opplegg for barn og skuleelevar. Slik håpar vi at også barn og unge skal få betre kjennskap til, og del i, kulturminnearven i sine nærmiljø.

Når ein no har denne planen i hende, kan det vere kulturminne som ein saknar og som ein meiner burde vere med. Denne planen er ein start - og dannar *utgangspunkt* - for vidare arbeid med innsamling og bevaring av kulturminne. Planen skal rullerast kvart fjerde år. Det vil seie at oversikta ikkje er uttømande – og andre kulturminne kan vere aktuelle å ta inn ved neste rullering.

Planen har status som ein temaplan. Tekstdelen i planen munnar ut i ein fireårig tiltaksplan, som vil bli kopla opp til økonomiplanen ved årleg rullering.

I tillegg til tekstdelen inneheld planen eit plankart, kart som syner kvar dei ulike kulturminna ligg og mindre kart over områda som er vedtekne som omsynssonar.

Temaplan for kulturminne og kulturmiljø for Strand kommune 2018 – 2022 er den første kulturminneplanen som er laga i Strand kommune.

Tunet på prestegarden

(Foto: Angunn Skeiseid)

2. Bakgrunn

Riksantikvaren som er direktoratmyndigheit for kulturminne oppmodar gjennom KIK-prosjektet (Kulturminne i kommunen), kommunane til å søke om støtte til få utarbeida ein kulturminneplan. Strand kommune søkte om, og fekk innvilga, kr 100 000,- til utarbeiding av denne planen.

Gjennom arbeidet med å lage ein kulturminneplan får kommunen sett temaet på den politiske dagsordenen. Planen gjer folk i kommunen kunnskap om lokalhistorie samstundes med at ein får prioritert kulturminna som ein vil ta vare på for framtida.

Plantype og avgrensingar

Strand kommune har valt å lage kulturminneplanen som ein temaplan. Dette betyr mellom anna at ein ikkje treng å følge alle saksbehandlingsreglane i plan- og bygningslova. Medverknad og politisk involvering og forankring har likevel vore viktig. Arbeidet med planen har vorte leia av ein prosjektleiar, som har hatt jamleg kontakt med representantar frå kommunen si kultur-, bygg og eigedom- og planavdeling samt ei arbeidsgruppe sett saman av historisk og kulturelt interesserte og kompetente innbyggjarar.

Kulturminneplanen skal vere ein temaplan for heile kommunen, det vil seie at det har vore fokus på at alle bygdelag i kommunen skal vere representerte med eitt eller fleire verneverdige kulturminne. Automatisk freda kulturminne, landbruk, kulturlandskap, bygningar, kyrkjegardar og kyrkjer, marine kulturminne, kommunikasjonsårer, industri og vassdrag, er tema som vert dekkja i planen

For å sikre kulturminne og –miljø etter plan- og bygningslova, må dette følgast opp i seinare og eventuelle reguleringsplanar, og takast inn i kommuneplanen sin arealdel. Det er eit mål at planen skal vere førande for byggesaks- og planbehandlinga i kommunen.

Mål

Hovudmål

Kulturminneplanen skal gje ei god oversikt over kva for kulturminne ein har i Strand kommune og som ein meiner det er viktig å ta vare på. Det er eit ønske at planen og kulturminna skal føre til auka merksemd og interesse kring kulturminna i kommunen – for innbyggjarane – samt at planen skal stimulere til ei god og langsiktig forvaltning av kulturminneverdiane i den kommunale arealplanlegginga.

Delmål

- Auke kunnskapen om, og skape begeistring for, kulturminna ein har i nærområdet sitt.
- Stimulere til bevaring og istandsetting av kulturminna.
- Forenkla og auke kompetansen for kommunalt tilsette som arbeider med plan- og byggesaker.

Planen skal:

- gi eit oversyn over kulturminna i kommunen som speglar mangfaldet og tidsdjupna i landskapet.
- bidra til få auka kunnskapen om, og merksemda rundt kulturminna, som igjen kan bidra til auka interesse og begeistring for kulturminna og kulturlandskapa ein har i sitt nærmiljø.
- vere ei oversikt for kommunen sine planleggjarar i arbeid med arealplansaker og byggesaker.
- bidra til å sikre at kulturminna vert integrerte og tekne vare på i samband med kommunal arealplanlegging og kommunale planvedtak.
- bidra til å sikre at fleire kulturminne skal gjevast eit vern gjennom plan- og bygningslova med tilpassa vernebestemmingar.

Definisjonar – omgrep som vert brukte i planen

I kulturminnelova av 9. juni 1978 §2 blir kulturminne og kulturmiljø definert slik:

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.»

Automatisk freda kulturminne: alle kulturminne frå før reformasjonsåret 1537. Desse vert også kalla fornminne. Til dømes gravhaugar, bautasteinar, førhistoriske rydningsrøyser. Ståande byggverk frå perioden 1537 til 1649 er også automatisk freda.

Vedtaksfreda kulturminne: Gjeld freda kulturminne frå nyare tid. Miljøverndepartementet ved Riksantikvaren må fatte særskilte vedtak om freding av desse etter kulturminnelova §15.

Verneverdig kulturminne: Dei fleste verneverdige kulturminne er ikkje formelt verna, men bør likevel takast vare på fordi dei vert oppfatta som verdifulle.

Kulturlandskap: Landskap, også bylandskap, som er påverka av menneskeleg verksemd gjennom landbruk, busetnad og tekniske anlegg.

Kulturmiljø: Område der kulturminne inngår i ein større heilskap eller samanheng. Også naturelement med kulturhistorisk verdi kan inngå i eit kulturmiljø

Kvernhusa ved Tou mølle

(Foto: Angunn Skeiseid)

Omsynssone for bygg, kulturminne med meir, som skal bevarast (H570) Tidlegare spesialområde bevaring): Kulturminne, anlegg og kulturmiljø som er sikra eller skal sikrast vern gjennom regulering etter plan- og bygningslova (§11-8 bokstav c) og § 12-6. Ei slik type regulering har kommunen som planmyndigheit høve til å gjere.

SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminne) er eit landsdekkande register over eldre bygg og andre kulturminne. Tidsavgrensinga for SEFRAK-registrerte bygg og anlegg er sett frå 1537 – 1900. Det at ein bygning er registrert i SEFRAK gjev det ikkje automatisk vernestatus, og det er heller ikkje alle bygg som har restriksjonar med omsyn til kva ein skal gjere med huset. Registeret opererer med tre ulike verneklassar:

Bygningar og anlegg i verneklasse A: Verneverdige kulturminne som er aktuelle for sikring ved formelt vern gjennom freding eller ved regulering til omsynssone. Svært høg alder, kombinert med stor grad av autentisitet, vil ofte aleine kunne gje grunnlag for plassering i klasse A.

I Strand kommune er det registrert 23 bygningar med verneklasse A, men to av desse er rivne i dag.

Bygningar og anlegg i verneklasse B: Kulturminne som kan vere aktuelle for regulering til omsynssone.

Bygningar og anlegg i verneklasse C: kulturminne som berre bør bli underlagde generelle bestemmingar i plan- og bygningslova.

Frå Idse

(Foto: Angunn Skeiseid)

Midtgangshus: Hustype frå 1800-talet og utover. Symmetrisk bygde hus der ein kjem inn i ein gong, som eventuelt kan vere i kombinasjon med eit kjøken. Det låg ei stove på venstre side og ei på høgre side, og innanfor stovene kunne det vere kammers. Det symmetriske formspråket har gjort at denne byggemåten vart kalla "bygde-empire". Det viser seg at slike hus ofte har ein noko eldre del som bestod av tre rom: gong, stove og kammers.

Sveitsarhus: ca. 1870-1910. Dette var ein type hus som kunne vere radikalt annleis enn husa som representerte gamal norsk byggeskikk. Husa fekk større rom og større etasjestorleik – meir lys og luft var idealet. Det som i mange tilfelle særmerker sveitsarhusa er dei dekorative elementa med flotte utskjeringar og mønster på eksteriøret. Krysspostvindauge med fire eller seks fag var vanleg.

Listeførte kyrkjer: Alle kyrkjer som er bygde mellom 1650 og 1850 er listeførte. I tillegg er det ei rekke kyrkjer som er bygde etter 1850 som også er listeførte. At ei kyrkje er listeført vil seie at ho vert definert som så verneverdig at ho har nasjonal verdi. Ho skal såleis behandlast med like stor respekt som ei freda kyrkje. Listeførte kyrkjer skal behandlast i medhald av det såkalla kyrkjerundskrivet (T-3/2000) som fastset forvaltings- og saksbehandlingsrutiner for desse kyrkjene (sjå www.ra.no for meir info).

Freding: skjer ved einskildvedtak heimla i Kulturminnelova og vert gjort av Riksantikvaren. Fylkeskommunen kan setje i gang mellombels freding dersom viktige kulturminne står i fare for å bli øydelagde.

Verning: skjer ved at ein tek i bruk "omsynssone" og særlege bestemningar som er heimla i Plan- og bygningslova. Dette blir gjort av kommunen i samband med reguleringsplanar og i kommuneplanen.

Høyringsutkast

3. Kulturminne i Strand

Automatisk freda kulturminne:

Automatisk freda kulturminne - fornminne - er som tidlegare nemnt alle kulturminne frå før 1537 og alle ståande byggverk frå 1537-1649. I utvalet av desse er det lagt vekt på kor spesielle og/eller sjeldne dei er i kommunen, og i ein større regional samanheng. Vi har også sett på grad av tilgjenge for allmugen og i kor stor grad opplevings- og kunnskapsverdien er teken vare på. Eksempelvis om kulturminna ligg i område med turstiar eller om det bør vurderast å lage slike.

Helleristningane på Solbakk (gnr.41 bnr.59. Kart: 1)

Helleristningsfeltet vart oppdaga i 1923. Feltet består av i alt 40 figurar, dei fleste viser båtar og ringar.

Helleristningsfeltet på Solbakk (Foto: Angunn Skeiseid)

Detalj frå feltet

(Foto: Angunn Skeiseid)

Bygdeborg – Borgåsen (Askeladden ID 5432) (Kart: 2)

Bygdeborger er enkle festningsanlegg, som gjerne vart lagde på små og bratte fjelltoppar, utilgjengeleg frå fleire kantar. Forsvarsverka bestod som regel av enkle tørrsteinsmurar, truleg forsterka med palisadar. Ein går ut frå at dei fleste bygdeborgene kan daterast til romartid/folkevandringstid. Dei ligg gjerne på stader som har hatt strategisk betydning og god utsikt.

Bygdeborga på Nordmarka har vidt utsyn til alle kantar, berre ikkje mot søraust

Voster kyrkjestad, gnr. 5 bnr. 26 (Kart: 3)

Kyrkja som sto på Voster, skal ha vore den eldste i Strand. Det er ikkje gjort arkeologiske undersøkingar her, og vi har heller ikkje andre kjelder som kan fortelje noko sikkert om når ho vart reist. Etter Svartedauden vart det dårlege tider for mange av kyrkjene i landet, og mange kyrkjestader vart nedlagte. Ein grunn til dette var at mange døydde av pesten og såleis gjekk inntektene (landskuld og andre inntekter) til kyrkjene ned. Skriftlege kjelder tyder på at kyrkja på Voster må ha stått til etter 1519, då det då er nemnt ein prest i Voster. Kyrkja skal ha brunne opp i samband med tjørebrenning. Det var meininga å reise ny kyrkje på staden, men tømmeret sokk i Vostervatnet og dermed vart det ikkje reist ny kyrkje (Alsвик 1995).

Sidan det har vore kyrkje på Voster, tyder det på at dette har vore ein velstående gard. Gardsnamnet tyder "varme" og det må koma av at garden ligg på ein nokså lun stad, med gode vekstforhold. I dag er her berre kyrkjegard på staden, men området er verna som eit automatisk freda kulturminne – mellomalderkyrkjegard.

Voster kyrkjestad

(Foto: Angunn Skeiseid)

Replika/kopi av Kjølleviksteinen (runestein) (Kart: 4)

Originalen vart funnen i 1882 i taket på ein potetkjellar i Kjøllevik.. Ein går ut frå at steinen har blitt reist på ein (førhistorisk) gravstad i nærleiken. I 1883 vart Kjølleviksteinen flytta til Universitetet i Oslo der den vart undersøkt ved arkeologisk institutt.

Steinen har inskripsjon og er blitt tolka som følgande:

Haduleik (kviler her). Eg, Haugstald, gravla sonen min i denne haugen". Runene som er brukt, indikerer at steinen er svært gamal, frå perioden 400-450 e. Kr., altså frå folkevandringstida.

Kåre Tveit har laga kopien, som vart sett opp i 1982.

Replika av Kjølleviksteinen

(Foto: Angunn Skeiseid)

(Førhistoriske gravminne og kulturlandskapet på Strand (sjå "Kulturlandskap"))

Målsettingar:

Å få til god tilrettelegging og formidling av 5 utvalde fornminnefelt/kulturlandskap: Solbakk, Borgåsen/Nordmarka, Jørpelandsholmen (sjå kap. om kulturlandskap), Voster kyrkjestad og kulturlandskapet på Strand.

Tiltak:

- Skilte alle av fornminnefelt, og oppgradere eventuelle turstiar
- Utarbeide ein skjøtselsplan for alle fornminnefelt i samråd med grunneigarane.
- Utarbeide eit pedagogisk opplegg rundt kulturlandskapsfeltet på Strand.

Referansar – for vidare lesing:

Løvdøen, T. og Mandt, G. 2004. *Bergkunst. Helleristningar i Noreg*. Samlaget.

Kulturlandskap

Ein vid definisjon av "kulturlandskap" er "et landskap som på ulikt vis er preget av menneskelig virksomhet". Slik vi fysisk ser landskapet er det et resultat av bruk av området gjennom generasjonar, og ein kan finne kulturspor frå ulike periodar. Kulturlandskapet og elementa som finst i det, kan spegle både samfunnsforhold og den historiske/"tematiske" bruken av området.

Førhistoriske gravminne og kyrkjestaden på Strand (Kart: 5)

Langs heile høgdedraget frå Presta-Varhaug lengst i nord ligg det fleire gravminne. Ca 60 meter frå kyrkja ligg ein stor rundhaug som er 24 meter i tverrmål og 3 meter høg.

Gravhaug på kyrkjegarden på Strand

(Foto: Angunn Skeiseid)

Den ligg ruvande til med fantastisk utsyn og innsyn. Ut frå form og storleik kan haugane truleg daterast til jernalder (500 f. Kr – 1000 e. Kr.)

I skriftlege kjelder står det at det har vore kyrkje på Strand frå rundt 1280, sannsynlegvis har det vore kyrkje her før den tid også. Det har ikkje vore arkeologiske utgravingar på staden og vi veit såleis ingenting om dei første kyrkjebygga, og heller ikkje kvifor det vart rive på 1620-talet.

Den noverande Strand kyrkje vart byrja bygd i 1873. Ho er bygd som ei langkyrkje av tømmer med saltak og liggande panel. Denne kyrkjetyten fekk tilnamnet Linstow-kyrkje, då det var slottsarkitekt Linstow som sto for typeteikninga. Det er likevel arkitekt Fredrik von der Lippe som kan krediterast som arkitekt for kyrkja på Strand.

Strand kyrkje og kulturminna i området utgjer eit vakkert kulturlandskap med ei stor tidsdjupne. At det på Strand-garden er fleire gravhaugar, at kyrkja vart bygd her og at garden har gjeve namn til soknet og seinare kommunen Strand, vitnar om ein velstående gard.

Strand kyrkje

(Foto: ukjend)

Varhaugen

(Foto: Angunn Skeiseid)

Løbrekk (*Kart: 6*)

Om lag 350 meter frå kyrkjestaden på Strand ligg Løbrekk, ein gard frå folkevandringstid. Det er hustuffer, gardfar og gravhaugar her og dei ligg i eit flott kulturlandskap nær ein kultursti.

På feltet er det restar etter fem hus som er mellom 34 og 6 meter lange og mellom 5 og 7 meter breie. Dei fire lengste husa ser ut til å ha vore delte inn i to rom, eitt for folk og eitt for dyr. Dei to lengste husa er mest sannsynleg frå folkevandringstid (400-600 e. Kr). Funn av keramikk indikerer ei slik datering. Dei to minste husa er ut frå form vurderte til å vere frå høgmellomalderen (1000-1350 e. Kr.)

Hustuffer på Løbrekk

(Foto: Angunn Skeiseid)

Gravrøyser og steinalderlokalitet på Jørpelandsholmen (*Kart: 7*)

Samstundes med omreguleringa av Jørpelandsholmen til friareal i 2015 vart det utført arkeologiske registreringar i området. Arkeologane frå Rogland fylkeskommune påviste 7

Forhistorisk gravrøys på Jørpelandsholmen

røyser som vart vurdert som gravrøyser. (Askeladden id.214046) Det vart og registrert ein ny steinalderlokalitet. (Askeladden id.214045)

Jørpelandsholmen er særst interessant som kulturlandskap på grunn av tidsdjupna som spenn frå steinalder og heilt fram til nyare tid.

Prestegarden, gnr. 31 bnr. 1. (Kart: 8)

Prestegarden vart oppført i 1866 og ligg på eit markant høgdedrag i landskapet opp av Tau. Prestegarden var ein stad med nyheiter og impulsar, og for mange eit "vindaug ut til verda" utanfor bygda, samt at ein her kunne ligge foran innan tekniske nyvinningar på landbruksfeltet. Slik sett spelte prestegardane ei heilt sentral rolle for mange lokalsamfunn. I tilknytning til prestegarden ligg ein stor, opparbeidd hage. I 2016 flytta den siste presten frå garden.

Prestegarden

(foto: Angunn Skeiseid)

Målsettingar:

Når det gjeld prestegarden kan ein vurdere om Strand kommune skal kjøpe den, slik at han i neste instans kan nyttast til ulike kulturelle aktivitetar og innlemmast i kulturstien. Når det gjeld målsetting og tiltak for Løbrekk og Jørpelandsholmen: Sjå automatisk freda kulturminne.

Tiltak:

- Oppgradere og setje i stand prestegarden og legge den inn som del av kulturstien.

Verneverdige bygningar

På midten av 1970-talet vart det starta eit nasjonalt prosjekt for å få registrert alle bygningar frå før 1900. Bakgrunnen var at fleire kulturminne vart rivne eller øydelagde, og mykje informasjon om gammal bygningsarv gjekk tapt. Registreringa sette søkelys på, og var eit verktøy for å motverke denne negative utviklinga. Arbeidet vart leia av Sekretariatet for Registrering Av Faste Kulturminne – SEFRAK.

I Strand kommune er det registrert 24 (ståande) objekt som har status som A-objekt. 2 A-objekt er rivne etter registreringa.

Nedanfor ser ein bygningar, og tun i Strand kommune som er vurderte som SEFRAK A-objekt (oppsettet følger gardsnummer).

Våningshus, Døviga, gnr 67 bnr 2. SEFRAKnr.: 11300211018. (Kart: 9)

Bygd i 1870-åra. Midtgangshus. Er prega av sterk slitasje dei siste åra.

Våningshus, Døvika

(Foto: Angunn Skeiseid)

Våningshus, Fiskå ("Bakken"), gnr 6 bnr 89, SEFRAKnr.: 11300210023. (Kart: 10)

Er sannsynlegvis bygd mellom 1875 og 1900. Ein del av huset skal vere flytta frå Suldal, då det var ei jente frå Suldal som gifta seg til Fiskå og tok med ein del av eit hus på flyttelasset.

Våningshus , "Bakken".

(Foto: Angunn Skeiseid)

Eldhus, Fiskå ("Bakken"), gnr 6 bnr 89., SEFRANr.: 11300210024. (Kart: 11)
Er bygd mellom 1875 og 1900. Hadde opphavleg ein skorstein, men denne er riven no.

Eldhus, "Bakken"

(Foto: Angunn Skeiseid)

Sveitsarvilla ("Fredheim"), Fiskå gnr 6 bnr 2, SEFRAKnr.: 11300210018. (Kart: 12)

Skal vere bygd rundt 1905 i sveitsarstil. Rik sveitsarstildekor. Huset har i dag ei litt "konfliktfylt" og innestengd plassering med tanke på industribygningane nedanfor.

Sveitsarvilla ("Fredheim") på Fiskå

(foto: Angunn Skeiseid)

Sveitsarvilla, Vervik, gnr 9 bnr 1, SEFRAKnr.: 11300209016. (Kart: 13)

Bygd i 1905 i sveitsarstil. Rik sveitsarstildekor. Hadde opphavelig to piper.

Sveitsarvilla, Vervik

(Foto: Angunn Skeiseid)

Våningshus/Folgehus, Vervik (*Brattsteinen*), gnr. 9 bnr. 3. (Kart: 14)

Bygd ca 1870/1880. Kammers og ny inngang vart bygd i 1935.

Uthus, Vervik (*Brattsteinen*), gnr 9 bnr 3, SEFRAKnr.: 11300209030. (Kart: 15)

Landskap ved Brattsteinen

(Foto: Angunn Skeiseid)

Våningshus, Ugeli, gnr 15, bnr 1, SEFRAKnr.: 11300205002. Kart 16.

Er veldig modernisert dei seinare åra og er svært ulikt slik det var ved SEFRAK registrering.

Folgehus, Ugeli, gnr 15 bnr 1, SEFRAK nr.: 11300205001. Midtgangshus. (Kart: 17)

Folgehuset til venstre og deler av våningshuset til høgre

Følgehuset på Ugeli.

Eldhus/uthus, Ugeli gnr 15 bnr 1, SEFRANr.: 11300205004. (Kart: 18)

Er bygd ca 1870. I følge planteikningane var det eldhus til venstre (med skorstein), utedo i midten og vedhus til høgre. Teglsteinspanner på taket.

Eldhus/uthus på Ugeli

(Foto: Angunn Skeiseid)

Våningshus, Tau gnr 16, bnr 52, SEFRAKnr.: 11300205008. (Kart: 19)

Skal vere bygd ca 1700. Midtgangshus. Tidlegare var huset omkransa av store tre og inngjekk i eit kulturmiljø.

Våningshus, Tau

(Foto: Angunn Skeiseid)

Tou brug (sjå under Tou brug)

Gnr 16, bnr 9. SEFRAKnr.: 11300203004 (Direktørbustaden) og 11300203011 (Silo til kraftfor ved Tou Brug).

Kvernhus, Tau, gnr 16, bnr 9, SEFRAKnr.: 11300203010 (Kart: 20)

Bygd ca. 1800, restaurert 1975

Kvernhus, Tau

(Foto: Angunn Skeiseid)

Kvernhus, Tau gnr 16 bnr 9, SEFRAKnr.: 11300203009. (Kart: 20)

Er bygd ca. 1800, restaurert i 1975/-76. Mur i sør og nord.

Kvernhus, Tau

(Foto: Angunn Skeiseid)

Kvernhus, Tau gnr 16 bnr 9, SEFRAKnr.: 11300203008. (Kart: 20)

Er bygd ca 1800, restaurert i 1976. Utgjør ilag med dei to andre kvernhusa eit fint kulturmiljø i fossen.

Kvernhus, Tau

(Foto: Angunn Skeiseid)

Våningshus/Lensmannsgarden, Solbakk, gnr 34, bnr 24. SEFRANr.: 11300201025.

(Kart: 21)

Er bygd rundt 1800 og skal vere flytta til noverande plassering på Solbakk i 1886. Brukt som lensmannsgard.

Våningshus på Solbakk

(Foto: Angunn Skeiseid)

Våningshus, Åsen gnr 39 bnr 2, SEFRANr.: 11300201016. (Kart: 22)

Midtgangshus. Er prega av slitasje og manglande vedlikehald.

Tun 1 på Åsen

(Foto: Angunn Skeiseid)

Våningshus, Åsen, gnr 39 bnr 2, SEFRAKnr.: 11300201014. (Kart: 23)

Huset er flytta fleire gonger, frå Norland, Tau og Ims. Den eldste delen av huset er frå 1600-talet. Skal ha hatt torvtak til ca. 1780.

Tun 2 på Åsen

(Foto: Angunn Skeiseid)

Våningshus, Selemork, gnr 52 bnr 1, SEFRAKnr.: 11300104001. (Kart: 24)

Våningshuset på Selemork

(Foto: Reidunn Lea Botnehagen)

Naust ved Tunglund, gnr 53 bnr 249, SEFRANr.: 11300103003. (Kart: 25)

Naustet er bygd på 1800-talet. Vart flytta til noverande stad frå Botne rundt 1900. Innskrift på bjelkar innvendig viser gamle måleeiningar.

Naust ved Tunglund, Jørpeland

(Foto: Angunn Skeiseid)

Våningshus, Idse, gnr 63 bnr 10, SEFRANr.: 11300101004. (Kart: 26)

Er bygd som midtgangshus.

Våningshus på Idse

(Foto: Angunn Skeiseid)

Nærast klyngetunstruktur på Idse-garden (Foto: Angunn Skeiseid)

Våningshus, Idse gnr 63 bnr 5, SEFRANr.: 11300101001. (Kart: 26)
Er bygd rundt 1760.

Våningshus Idse

(Foto: Angunn Skeiseid)

Løe, Erlandsdalen gnr 60 bnr 2, SEFRANr.: 11300102033. (Kart: 27)

Løa skal vere bygd ca 1875. Våningshuset er registrert som eit SEFRAK B-objekt og bygga dannar såleis eit lite kulturmiljø.

Tun på Erland - løa i bakgrunnen

(Foto: Angunn Skeiseid)

Målsettingar: Ta vare på alle dei ståande SEFRAK A bygga og andre verneverdige bygg.

Tiltak:

- Opprette bygningsvernpris som skal delast ut når det er verdige kandidater.
- Ha **ny** evaluering av SEFRAK bygg frå før 1900.
- Registrere og evaluere bygningar frå 1900 – 1950.
- Frita eigarar av verneverdige bygg for eigedomsskatt.
- Ha oversikt over og informere eigarar om eksterne støtteordningar og bidra i søknadsprosessar.
- Lage gode rutinar for saksbehandling i samband med søknader som gjeld tiltak på A bygg og andre viktige kulturminne.
- Vurdere regulering av spesielt verneverdige bygningar/kulturmiljø til omsynssonar ved utarbeiding av reguleringsplanar/rullering av kommuneplanen.

Kulturmiljø

Dette er bygningar og miljø som ikkje er klassifiserte som A-objekt, men gjerne B eller C, eller ingen av delane. Dei står likevel fram som så viktige at ein ikkje bør miste dei, og dei kan gjerne vere aktuelle til regulering som omsynssone.

Tun på Tungland – våningshus, uthus og løe. (Kart: 28)

Gnr. 53 bnr 177 SEFRAKnr.: 11300103005 Våningshuset er truleg bygd tidleg på 1800-talet og har framleis originale vindauger.

SEFRAKnr. Uthus: 11300103007, bygd ca. 1890.

SEFRAKnr. Løe: 11300103006, bygd i 1896. Kvisten på løa er bygd på rundt 1936.

Husa og tunet utgjør eit særst fint kulturmiljø.

Tun på Tungland

(foto: Angunn Skeiseid)

Wathne-garden, gnr 56 bnr 1. (Kart: 29)

Garden ligg like nedanfor det som i dag er Preikestolen fjellstove. Garden vart selt til Stavanger turistforening i 1946. I dag er det berre våningshuset som er i bruk av dei gamle gardsbygningane. Dei andre bygga er enten rivne eller har falt saman.

Det gamle gardshuset er truleg oppført på 1700- eller tidleg på 1800 talet. STF har planar om å bygga opp att Vatnegarden slik han har vore (Ellefsen Hus 2005).

Våningshuset på Vatnegarden

(Foto: ukjend).

Læraboligen Fjeldshagen, Jørpeland, gnr 44, bnr. 28. SEFRANr.: 11300108002. (Kart: 30)

«Frøken Bryn-Huset»

(Foto: Trond Ole Paulsen)

Huset frå 1901 vert på folkemunne kalla «frøken Bryn-huset» etter lærar Margrete Bryn som budde der. Med sin sentrale plassering nær sentrum av Jørpeland og nær skuleområdet på Resahaugen, har bygget verdifullt potensiale som kulturformidlingsarena, men det er planer for skuleutbygging i området som kan koma i konflikt med dette. Formannskapet vedtok i juni 2016 at Frøken Bryn-huset skal flyttast dersom det kjem i vegen for skuleutbygginga. I motsetnad til dei andre bygga i dette kapittelet, er Frøken Bryn-huset i SEFRAK B-kategori.

Målsettingar: Bevare tunet på Tunmland som kulturmiljø. Ta vare på frøken Bryn-huset og få formidla historia til Wathne-garden for besøkande.

Tiltak:

- Definere tunet på Tunmland som omsynssone ved neste rullering av kommuneplanen
- Flytte frøken-Bryn huset om det skulle koma i konflikt med planane for utbygging i området.
- Bidra til å få sett opp informasjonsskilt om historia til Wathne-garden og slik få synleggjort garden si historie for alle turistane som besøker området.

Offentlege bygg/forsamlingshus

Kyrkje- og bedehuskulturen har opp gjennom tidene stått sterkt rundt om i kommunen. Det er registrert 13 bedehus i kommunen i dag. Bedehus og skule var gjerne "limet" i dei små lokalsamfunna og på grunn av lange avstandar og dårlegare kommunikasjonar enn i dag, var det såleis vanleg at nærast kvart bygdelag hadde sine forsamlingshus. Nedanfor er eit utval skule- og bedehusbygg som står som gode representantar for denne delen av kulturhistoria til Strand.

Skulehuset Breidablikk (Kart: 31)

Skulehuset Breidablikk (foto: Reidunn Lea Botnehagen)

Frå rundt 1910 vart det oppført fleire nye skulehus i kommunen. Eit av desse var Breidablikk, bygd etter lektor O.F. Oldens normalteikning for skulehus. I kjellaren var det sløydrom og i hovudetasjen to romlege klasserom med lager for undervisningsmateriell imellom. Prisen for det nye skulehuset var 35 000 kroner. (Alsvik 1991, s. 368) I 2017 vart huset rehabilitert utvendig, og fram til i dag har bygget vore nytta som galleri og bygdemuseum.

Skulehus på Fiskå gnr 6 bnr 37. (Kart: 32)

Det gamle skulehuset på Fiskå vart oppført på "Veaskudhaugen" i 1886. Grunnflata var om lag 57 kvadratmeter og kosta om lag 1200 kroner. Då det rundt 1899 vart bygd ein ny og litt større skule i skulekrinsen, vart denne gamle skulebygningen selt til Stavanger metallvarefabrikk. Men det har også vore bustadhus. I dag er det skulemuseum i bygningen (Alsvik 1991:180).

Det gamle skulehuset på Fiskå (Foto: Angunn Skeiseid)

Bedehuset på Barkved, gnr 43 bnr 36. (Kart: 33)

Bedehuset på Barkved (foto: Reidunn Lea Botnehagen)

Bedehuset i Kvalvåg, gnr 61 bnr 1. (Kart: 34)

Kvalvåg bedehus

(Foto: Angunn Skeiseid)

Målsettingar:

Ta vare på alle bedehusa og skulebygga som ein her i planen vurderer som så verneverdige, og så viktige for Strand si kulturhistorie, at ein ikkje kan miste dei.

Tiltak:

- Strand kommune bidreg med materiale og maling ved oppussingsarbeid/dugnader.
- Vurdere regulering av dei ovanneemde bygga til omsynssone ved neste rullering av kommuneplanen.

Marine kulturminne

Idsal

Idsal heitte opphavleg Christine og vart bygd i Great Yarmouth, England i 1874. I perioden 1890-1915 hørde fartøyet heime på Karmøy, og hadde truleg tre ulike eigarar. I 1915 vart så fartøyet seld til Peder og Thore Idsal på Idsal, og i 1917 vart fartøyet seld vidare til Stavanger Electro-Staalverk AS og døypt om til Idsal. Stålverket nytta fartøyet til føring av stål og passasjerar mellom Stavanger og Jørpeland. I perioden 1951 til 1970 gjekk IDSAL som rutebåt på ruta Sandnes-Dale-Stavanger før Thorvald Idsøe kjøpte fartøyet i 1970 for å nytta det i fraktfart i Rogaland fram til 1982.

Idsal (Foto: Stiftelsen M/K Idsal)

Fremad II

Fremad II er opphavleg ein engelsk seglslupp bygd i 1888. Den kom til Noreg i 1905 under namnet Boy Jack, men vart snart døypt om til Fremad. Den fyrste motoren vart installert i 1920 og i 1929 fekk den namnet Fremad II. Fartøyet har gått igjennom ei rekke ombyggingar, tilpassingar og motorskifter for å halde seg konkurransedyktig på fiskefelta, og har gått for å vera det eldste norske fiskefartøyet i aktivt fiske.

Fremad II (foto: ukjend)

Aslakbåten. Dette er namnet på båtar som vart bygde av båtbyggjaren Aslak Notvik. Han bygde over 1000 båtar, mest færingar. Aslak-båtane var noko for seg sjølv og ein fann dei i heile Strand, innover i Ryfylke og i Høgsfjordområdet. Båtane var rekna for å vere gode å segle, fine å sjå på og solide på fiskefelta (Alsvik 1991:115).

Målsetting: Å få belyst kommunen si maritime historie. Bevare og lagre båtane på forsvarleg vis.

Tiltak:

- Lage ein arena for formidling av den marine kulturarven der Fremad II, Idsal og Aslakbåten gis ein sentral plass og kan oppbevarast forsvarleg.

Samferdsle

I tidlegare tider var det sjøen som var hovudsamferdsleåra for folk på Vestlandet – sjøen batt, landet skilde. Slik var det også i Strand. Mange av bygdene hadde vågar og viker der det vart bygd kaiar og der gjerne fjordabåtane var innom med varer og folk. Under ser ein representantar for desse.

Kai - Alsvik, gnr. 13 bnr. 12 (Kart: 35)

I Alsvik kom det ny kai i 1951. Den nye kaien i betong hadde ei kailinje på 17 meter. Etterkvart kom det landhandel og i 1922 eit postopneri. I tillegg var det fleire folk frå Stavanger som fekk seg hytter innover i Årdalsfjorden, noko som auka trafikket, særleg om sumaren.

Kaien i Alsvik

(Foto: Angunn Skeiseid)

Ferjekaien på Tau (Kart: 36)

Det har vore bryggje og kai på Tau i mange år. Hausten 1951 stod ny ferjestø ferdig og den vart opna i april 1952. Ferjestøa var ein viktig del av Ryfylkevegen, og staten hadde såleis gjeve økonomiske bidrag til ferjekaien.

Ola Østerhus, eller på folkemunne Ola Buss, hadde bygd opp eit godt tilbod med bilruter i Strand. Bussane "mata" båtane på Tau med passasjerar og dette var med på å presse fram behovet for eit skikkeleg ferjetilbod og –kai (Tjeltveit 1993:37).

I 2019 opnar Ryfast, som vil gje Strand og resten av Ryfylke fastlandssamband med Nord-Jæren. Då vert det slutt på ferjedrifta på Tau.

For vidare lesing: *Bygda sitt hjarta. Båtstoppestader i Ryfylke* av Njål Tjeltveit.

Ferjekaien på Tau.

(Foto: Angunn Skeiseid)

Vegfar, Nag, gnr 41 div. bnr. (Kart: 37)

Gardsvegen på Nag

(Foto: Angunn Skeiseid)

Målsetting: Ta vare på kaiene og gardsvegen på Nag som vitnesbyrd om viktig samferdslehistorie.

Tiltak:

- Ha jamlege tilsyn med kaiene.
- Syte for at det ikkje vert gjeve tillating til riving av desse, eller omfattande renovering, som øydelegg kaiene sin utsjånad.
- Skilte vegen frå Nag til Solbakk og få fram dei kulturhistoriske verdiane i dette området.

Høyringsutkast

Krigsminne

Tau fort og Tyskarvegen (Kart: 38)

Tau fort var ei strategisk viktig stilling rundt Talgje- og Hidlefjorden. Utbygginga gjekk føre seg frå 1941 og utover. Tau fort var eit nokså stort fort, og mot slutten av krigen var 96 mann fast stasjonerte her for å betene fire kanonstillingar. Det er lagt opp til å lage turveg i dette området som har stor tidsdjupne, med bygdeborga frå folkevandringstid til nyare tids krigshistorie.

Tyskarvegen

(Foto: Kjell Arne Valvik/Asplan Viak)

Kanonstilling med utsikt mot Stavanger (Foto: Kjell Arne Valvik/Asplan Viak)

Inngang til bunkers

(Foto: Kjell Arne Valvik/Asplan Viak)

Bygdeborga på Borgåsen

(Foto: Snorre Walde)

Målsetting: Ta vare på og få formidla forsvarshistorie frå eldre jernalder til 2. verdskrigen. Kombinere friluftsliv og historiefremidling, fremje folkehelse og historiekunnskap.

Tiltak:

- Utarbeide ein skjøtsels-/formidlingsplan for Tau fort og bygdeborga på Borgåsen i samarbeid med grunneier.
- Lage tursti i området (Tyskarvegen)
- Rydde, sikre, vedlikehalde området og kulturminna.
- Skilte kulturminna.

Næring og industri

Saga i Botne (Kart: 39)

Saga kom i drift frå 1908. På det meste var her fire sagbenkar som vart drivne av ein vassturbin på 150 hk. På det meste var det 30 mann tilknytte sagbruket – nokre arbeidde med skogsdrift andre på sjølve sagbruket. Materiale vart eksportert til mellom anna Tyskland og Nederland.

Saga i Botne

(Foto: Angunn Skeiseid)

Jørpelands Brug (Kart: 40)

Jørpeland sagbruk vart oppretta i 1882. Det kunne vere opptil 30 mann i arbeid her og dei gjorde alle typar bygningsarbeid. Bruket vart fleire gonger råka av brannar, ein i 1884 og ein i 1891. Det vart bygd opp att og ein starta etterkvart opp som møbelfabrikk. Her var drift fram til 1910. Då kjøpte Stålverket bygget og brukte det som lager. Det er også fleire lag og organisasjonar som har brukt bygget, til dømes Frelsesarmeen og speidarane.

Jørpeland's brug

(Foto: Angunn Skeiseid)

Kraftstasjonen på Jørpeland (Kart: 41)

Kraftstasjonen i Jørpelandsvågen sto ferdig i 1912. Dei hadde då bygd ein demning ved Skjedhavn og ei røyrgate derifra ned til stasjonen. Høgdeforskjellen er 74 m og stasjonen hadde ein Francisturbin på 1500 H.K. (Peder Egeland, www.strandhistorie.no)

Kraftstasjonen ved Vågen (foto: Angunn Skeiseid)

Vågabakken, Jørpeland (Kart: 42)

Vågabakken den 1. mai 1918

foto: Strand historielags samling

Vågabakken har alltid vore ei arterie i Jørpelandssamfunnet. Historia om den er godt fortald i dette diktet av Halvdan Magnus Hansen (1953-2003)

Gå Vågabakken

Gå Vågabakken

Gå

Kjenne medgangen på nerveien

Motgangen på oppveien

Kjenne Vågabakkens anatomi

Lokke på en forfløyen hankatt

Lytte til ståket fra westamaranen

som lager vi i vellinga

Høre de gule østerhus-bussene

Ynke seg oppover

De som ikke lenger er østerhus-busser

men Sandnes-busser

eller hva slags buser de nå er

Gå Vågabakken

La blikket stryke husfasadene

Lete etter det vi har blitt fortalt var:

Baker Obstfelders hus

som engang var

Tore Barka sin butikk

som jeg ikke husker

Men den gamle kjøpmannsdissen hans

står hjemme hos oss nå

og har blitt kjøkkenbenk på sine gamle dager

30 skuffer med messinghåndtak

Slitt av mange års hender

Fylt med vårt krimskrams

I slagfast plast og ikke isenkram

som det het den gang da

Blinkende og uslitelig isenkram

*Gå Vågabakken
Stoppe opp foran det fule bakeriet
som snart detter i hodet på de kåte villkattene
Eneste gjenboere i dette gamle
samvirke-bakeriet
Tenke at herfra gikk det engang
skinner med til sjøen
hvor ungene i gata kunne tjene seg til
en wienerbrød-skalk om de dro vogna
tilbake til butikken
Fullasta med varer heist opp
fra lasterommet på ei frakteskute*

*Gå Vågabakken
Stoppe opp ved skomaker Alvær sitt hus
Begrepet Alvær
Ildsjel og medmenneske
Søskenbarn til forfatteren Amalie Skram
med fargerik barndom hos Hellemysrfsolket
Hans eget folk
Men likevel, han valgte Vågabakken*

*Gå Vågabakken
Til Grahams hus
Graham – engelskmannen som satte støkk i
arbeiderne på stålverket
Nå er det ungene sin tur til å sette støkk
i Grahams gjenferd*

*Gå til Ingvald sitt hus
hvor jeg kjøpte mine beste og billigste piper
den gang jeg led av den lasten*

*Gå Vågabakken
Høre atterljomen fra Marcelius Pedersen
Det gode mennesket som ikke var redd for å
hjelp om noen satt trangt idet
Han skjønnte at kjøpmannsskap også var å gi
Da kunne man tå tifold igjen
Et bilde viser han i sort lue med brem
Vakker bart, men uten vipper i endene
Det var ikke tid til fjas når
post og telefon og varer skulle ut*

*Gå Vågabakken
Stoppe hos Jørpeland Bruk
Den gamle skrotten
som nå hviler trygg på seg selv og framtida
Nyvasket og frisk i kinnene
etter daglig polering med bløte danske
konsonanter*

*Sette seg ned
Sitte og tenke:
Vågabakken
- skal vi ta fatt på ny?*

Halvdan Magnus Hansen

Tau – Tou Brug (Kart: 43)

Når ein kjem med ferja frå Stavanger, kan ein på ein finversdag sjå ein stor kvit bygning frå lang avstand. Det er Tou mølle.

Her vart det etablert både mølle og bryggeri. Bakgrunnen for dette var dei gode vassressursane og fossen på Tau, der det var rikeleg med vatn heile året.

Bryggeriet ved Tou Brug kom i drift i 1858 og var eitt av dei største i landet på den tida. Her var topp moderne utstyr. Bryggeriet var bygd i hesteskoform der den nordre fløyen inneheldt kornloft med malteri, i midtpartiet var sjølve bryggeriet med gjærhus og kjellarar og i den søre fløyen var det tappekjellarar samt flaske- og skyllehus.

Det var også laga hensiktsmessige laste- og losseinnretningar, som gjorde at produksjonen vart så praktisk som mogleg.

Det hørte også til ei smie til anlegget, ein eigen landhandel, samt to store bygningar, som var bustadhus for arbeidarane.

I 1887 kunne møllene på Tou levere kveitemjøl, ulike sortar rugmjøl og kli, og bryggeriet leverte mange sortar med øl: bayer, export, landliggerøl, husholdningsøl og bockøl. Det var altså ei stor og allsidig verksemd som gjekk føre seg ved Tou Brug.

Bryggeriavdelinga på Tau vart nedlagt i 1918 og flytta til Stavanger (Alsvik 1991:262).

Tou mølle, Tau, gnr bnr SEFRAKnr.: 11300203011 (Silo til kraftfor ved Tou Brug).

Tou mølle

(foto: ukjent)

Direktørbustaden, Tau gnr 16 bnr 9, SEFRAKnr.: 11300203004 (Kart: 44)

Villaen i Mølleparken

(foto: ukjent)

Mølleparken, Tau gnr 16 bnr 9. (Kart: 44)

Mølleparken og villaen

(Foto: ukjent)

Målsetting: Bevare bygningar og parkanlegg og arbeide for god formidling av historia knyta til Tou brug og mølleparken.

Tiltak:

- Regulere området til omsynssone
- Lage pedagogisk opplegg knyta til framvekst av industri
- Lage ein (årleg)aktivitetsdag med fokus på industriframvekst i Strand.
- Lage og setje opp informasjonsskilt om Tou brug og parken.

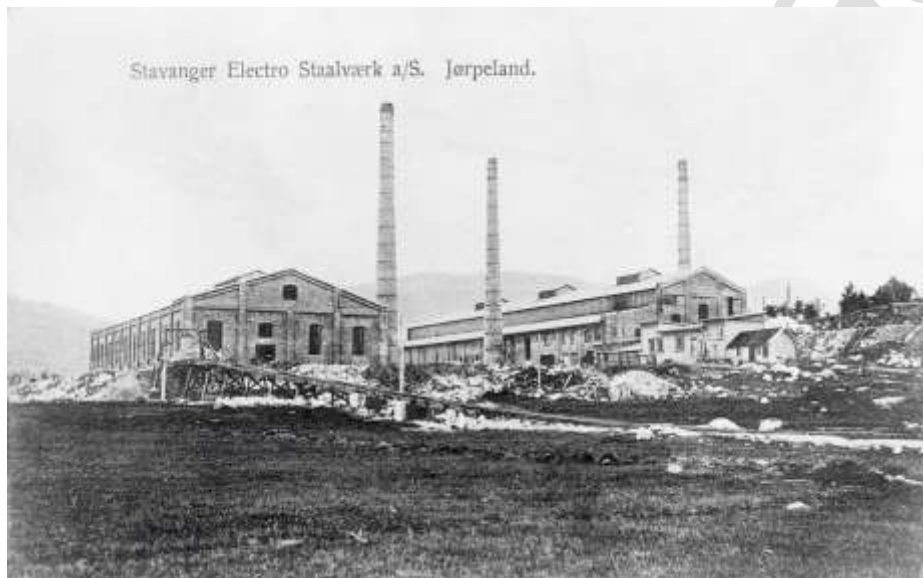
Vidare lesing: Alsvik, J. 1994.

Jørpeland – Kraftstasjonen i Dalen, Stålverket og Svenskebyen

Jørpeland

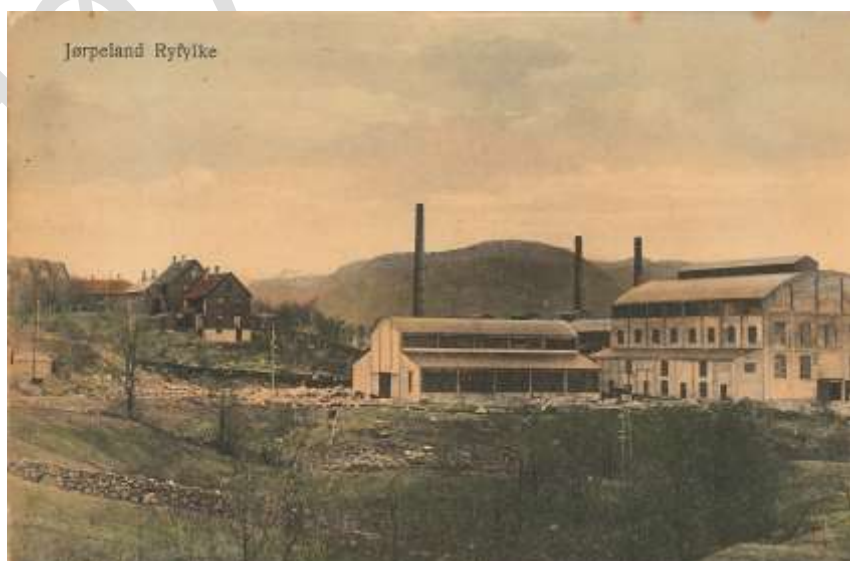
Også på Jørpeland var det vassressursar som gjorde det lagleg å starte opp kraftkrevjande industri på Jørpeland. Ein annan viktig faktor – for interessentane frå Stavanger – var at her var ei isfri hamn. På kort tid vart Jørpeland omforma frå å vere ei vanleg jordbruksbygd til å bli ei industribygd. Den store verda kom til Jørpeland. **Stålverket (Kart: 45)**

Bygginga av stålverket – Stavanger Electro-Staalverk - starta i 1911. Fleire plasser for etablering av eit stålverk var vurdert før Jørpeland, mellom anna Buøy og Gandsfjorden. Men på desse stadene var det ikkje tilgang på kraft og det var ikkje nok areal til bustader og bygg. Andre fordeler med Jørpeland var den isfrie hamna og nærleik til transportlinjer mot viktige marknader (Maaland 2017:16). Difor fall valet på Jørpeland!

Stålverket i 1913.

Foto: Strand historielags samling

Verket bestod av hovudavdelingane Stålverket (smelteverk), Støyperiet og Hammarverket, med underavdelingar mekanisk verkstad, modellverkstad og pusseri. Etterkvart kom det også eit valseverk (Maaland 2017:23). Arbeidsprosessane på Verket kravde spesialisert arbeidskraft og ingeniørar og fagfolk frå utlandet kom flyttande til Jørpeland med familiane sine. Folk kom frå Sverige, Austerrike, Tyskland, Tsjekkia. Brått var Jørpelandssamfunnet blitt eit internasjonalt samfunn!

Også reint fysisk i landskapet førte etableringa av Verket til store endringar. Frå å ha vore eit vanleg jordbrukslandskap, med gardstun, ekrer, gjerde og gardsvegar, vart store deler av Jørpeland og områda rundt, omforma til det nye – eit industrilandskap, med industribygg i mur i svære dimensjonar, høge skorsteinar, skinnegangar, laboratorium, administrasjons- og bustadhus som var meir byprega i arkitekturen osv.

Kraftstasjonen i Dalen (Kart: 46)

Kraftstasjonen i Dalen vart bygd då ein bestemte seg for å full-elektrifisere verket. Avgjerdsla om full elektrifisering botna delvis i at kolprisen hadde stige kraftig sidan 1. Verdskrigen braut ut, og at krigen hadde ført til sviktande tilførsel. I 1916 måtte verket fyre med tjære i staden for kol (Maaland 2017:35). Produksjonsforholda ville med andre ord bli meir stabile ved bruk av elektrisitet.

Kraftstasjonen i Dalen

Foto: Strand Historielag

Bustader for Verket sine direktører og funksjonærer (Kart: 47)

Direktørbustaden til venstre, Rosehagen og støyperisjefen sin bustad til høgre. (Foto: Angunn Skeiseid)

Verkshotellet (Kart: 48)

Verkshotellet vart oppført i 1915 og var til disposisjon for verket sine gjestar og funksjonærer. Arrangement her var berre for funksjonærane ved Stålverket og familiane deira.

Verkshotellet

Svenskebyen (Kart: 49)

På denne tida var det vanleg at industribedrifter bygde bustader for arbeidarane sine, som ein måte å tiltrekke seg naudsynt arbeidskraft på. Den såkalla "Svenskebyen" var eit bustadfelt for verksarbeidarar og deira familiar, oppført i 1919. Bakgrunnen for namnet var at det var mange svenske fagarbeidarar som kom til Jørpeland og som fekk bustad her.

Husa er bygde i jugendstil som i Norge prega bygg frå 1890- 1920. Mansardtaket vart eit kjenneteikn på jugendstilen (Drange *et al.*, 2011:74). Det var såpass avstand mellom husa slik at arbeidarfamiliane hadde tilgang til ein hageflekk og hadde det grønt rundt seg, noko som må ha verka positivt inn på trivselen.

Tomannsbustader, Svenskebyen

Foto: Angunn Skeiseid)

Frå Svenskebyen. Der bilane står parkert, var det før fotballbane. (Foto: Angunn Skeiseid)

Frå Svenskebyen

Folkets hus (Kart: 50)

Ettersom Jørpeland fekk eit aukande innslag av arbeidarar, voks også tanken om – og behovet for – eit Folkets hus fram. Det vart samla inn pengar, tomt kjøpt og i 1924 starta ein å grave tomta. Byggearbeidet vart utført av arbeidarane sjølve. Året 1927 vert rekna som det eigentlege innviingsåret for Folkets hus på Jørpeland (Alsvik :252ff.)

Folkets hus, Jørpeland

(Foto: Angunn Skeiseid)

For vidare lesing om Stålverket og utviklinga på Jørpeland kan ein lese om dette i Harald Maalands bok (2017): **Stålverket som støpte et samfunn**

Målsettingar: Ta vare på og sikre det som er igjen av dei historiske bygningane knytta til Stålverket, gjennom gode reguleringsplanar.

Tiltak:

- Utarbeide ein verneplan for bygningar og areal som er knytta til Stålverket.
- Regulere området til omsynssone.
- Sette opp skilt ved sentrale, utvalde bygg og lage ei turløype i byen.
- Lage eit pedagogisk opplegg som er knytta til nyare tids historie – industrioppbygging.
- Rehabilitera Folkets Hus

Immaterielle kulturminne – stadnamn og stadar

Stadnamn er ein kategori kulturminne som sorterer under dei immaterielle kulturminna. I tidlegare tider hadde nesten kvart eit nes og jordstykke sitt eige namn. Dette var ein måte å navigere i landskapet på før ein fekk detaljerte kart og GPS. Stadnamna kunne seie noko om kva arealet vart nytta til (til dømes Vaskeplassen), kven som budde der (Ingridneset, Svenskebyen), kven som eigde eit område (Wallemsjordet) eller det kunne vere naturnamn.

For vidare lesing: Peter Barkved "Stedsnavn i Strand", Inge Særheim "Stadnamn i Rogaland"

Stader i landskapet der det har skjedd ei særskilt hending kan også gå under omgrepet immaterielle kulturminne. I Strand har vi valt ut Holtæheia som eit slikt objekt.

Holtæheia (Kart: 51)

I Holtæheia var det ei flyulukke 9.august 1961. 34 engelske skulegutar, to lærerar og eit flymannskap på tre omkom. Det er i dag sett opp minnesmerke i området og det er merka tursti til åstaden for ulukka.

Holtæheia, ved ulukkesstaden

(Foto: Angunn Skeiseid)

Målsetting: ta vare på, få formidla og bruke stadnamna ein har.

Tiltak:

- Digitalisere og formidle innsamla stadnamn frå Strand
- Kartfeste og setje dei gamle namna på kart, eksempelvis når ein lagar kultursti-kart.
- Bruke dei gamle, "originale" stadnamna når ein skal setje namn på nye gater og stader i kommunen.
- Vedlikehalde turstien til minnesmerket frå flyulukka i Holtæheia.

4. Handlingsprogram – prioriterte tiltak

Tiltak	Gjennomføres	Kostnad	Finansiering	Ansvar for oppfølging	Samarbeidspartner
Utarbeide ein heilskapleg skiltplan for alle kulturstiar.	2018-2020	200 000	Kultur	Kultur	Park og grønt
Etablere ein bygningsvern-/byggeskikkpris.	2018	10 000 årlig.	Frå budsjett Bygg og eiendom	Bygg og eiendom	
Samla inn og digitalisera stadnamn.	2018	0	-	Plan og forvaltning	Kultur
Setta i stand kvernhusa i mølleparken på Tau og gjera dei lettare tilgjengelege.	2018	1.2 mill	Eigne midlar og eventuell stønad frå andre instansar.	Bygg og eiendom + Kultur	Ryfylke-museet og stiftelsen Tou Brug.
Utarbeide skjøtselplan for utvalde fornminnefelt.	2018-2020	20 000	Kultur	Kultur + Park og grønt	Grunneigarar
Få produsert eit kart (digitalt og for trykk), som viser kommunen sine viktigaste kulturminne.	2018	5000	Kultur	Park og grønt + Kultur	Plan og forvaltning
Rehabiliterer Folkets Hus	2019-2022	Må utredast	Bygg og eigeidom	Kultur	
Oppgradere turstiar tilknytte viktige kulturminne	2019-2020	100000	Allereie i øk. plan	Park og grønt	Grunneigarar
Utarbeide pedagogiske opplegg til bruk for skuleverket for Strand kulturminnefelt, Tou Brug og Stålverket/Jørpeland.	2019	0	-	Lærarar ved barne- og ungdomsskulane i Strand	Kultur
Gjennomføre ny evaluering av Sefrak bygga frå før 1900.	2020	250 000	Kultur	Kultur + Plan og forvaltning	Eksterne konsulenter
Registrere/evaluere bygg frå 1900-1950.	2021	250 000	Kultur	Kultur + Plan og forvaltning	Eksterne konsulenter

Avklare regulering, eigarskap, driftsform og eventuell oppgradering av prestegarden, og deretter gjennomføre oppgradering.	2019-2022	Kjem an på vedtak som vert fatta.	-	Bygg og eiendom og Kultur	Noverande eigarar.
Lage tursti, samt skjøtsels-/formidlingsplan for Tau fort og bygdeborga.	2019	Uvisst.		Park og grønt + Kultur	Grunneigarar
Etablere kommunal støtteordning for eigarar av verneverdige bygg.	2019	200 000 årleg	Kultur	Kultur	Plan, bygg og eigedom
Frita verneverdige bygg for eigedomsskatt.	2019	150 000 årleg	Økonomiavd.	Bygg og eigedom + Økonomi	Politisk
Lage ein arena for formidling av den marine kulturarven der Fremad II, Idsal og Aslakbåten gis ein sentral plass og kan oppbevarast forsvarleg.	2019-2023	Må utredast	Bygg og eiendom	Kultur + Bygg og eiendom	Stiftelsen M/K Idsal. Venneforening for Fremad II + ny trebåtstiftelse

5. Plan- og lovverk

Kulturminnevernet kan heimlast i hovudsakleg tre lover.

- Kulturminnelova
- Plan- og bygningslova
- Naturmangfaldslova

Kulturminnelova.

- slår i §4 fast at alle faste kulturminne frå oldtid til mellomalder fram til 1537 er automatisk freda. Det same er dei til ei kvar tid ståande byggverka frå perioden 1537-1649, dersom ikkje anna er bestemt av rette styresmakt (Riksantikvaren).
- Gjev også høve til å freda heile kulturmiljø, der kulturminna inngår i ein større heilskap eller samanheng. Det er Riksantikvaren som eventuelt fattar slike vedtak, etter ein omfattande prosess der mang partar, også eigar, er med i høyringsprosessen.

Når det gjeld nyare tids kulturminne, pliktar kommunen etter Kml §25, 2. ledd å sende søknad om riving eller vesentleg endring av eit ikkje freda bygg eller anlegg som er oppført før 1850, til rette styresmakt seinast fire veker før søknaden skal avgjerast.

Kommunen skal etter bestemminga søkje om å få bevart eit byggverk sitt ytre når det har ein *historisk, arkitektonisk eller annan kulturell verdi*. Eit permanent vern må i så fall bli etablert gjennom regulering (omsynssone).

Plan- og bygningslova

Denne lova skal først og fremst regulere kommunen si utnytting av areal og krav til byggverk, men ho skal og gje grunnlag for *vern av ressursar og sikre estetiske omsyn*. Vern etter plan- og bygningslova vert gjort i samband med areal-/reguleringsplan, der eit verneverdig område vert regulert til omsynssone. Ei slik regulering kan brukast for å sikre eit objekt eller område som er verdifulle i *lokal og regional* samanheng.

Dispensasjon: vilkår for dispensasjon er at det må ligge føre særlege grunnar for dispensasjon. Slike grunnar er i første rekkje knytte til areal- og ressursdisponeringsomsyn og kor inngripande desse vil vere for miljøverdiar, herunder kulturminnevern.

Naturmangfaldslova

I §33 (mål for område vern) heiter det blant anna at verneområde på land, i vassdrag og i sjø skal bidra til bevaring av a) variasjonsbreidd av naturtypar og landskap, e) område med særskilte naturhistoriske verdiar, f) natur prega av menneske sin bruk gjennom tidene (kulturlandskap) eller som også har kulturhistoriske verdiar, og tilrettelegging for bruk som bidreg til å oppretthalde naturverdiane, g) økologiske og landskapsmessige samanhengar nasjonalt og internasjonalt. Lova skal forhindre at det skal setjast i gang tiltak som i vesentleg grad kan endre landskapet sin art eller karakter.

Ansvarsstyresmakter

Kulturminneforvaltninga er fordelt på ulike offentlege instansar og nivå:

Miljøverndepartementet (MD):

- utarbeider overordna retningslinjer for kulturminnevernet og foreslår lovendringar, fortolkingar og forskrifter.
- Har også eit ansvar for vernepolitikken og verkemiddel knytte til denne.

Riksantikvaren (RA)

- har direktoratansvar for heile kulturminnevernet: forvaltninga, igangsetjing og koordinering av tiltak.
- Gjer fredingsvedtak, eventuelt opphevar desse og gjev dispensasjonar
- Er dispensasjonsstyresmakt i høve til automatisk freda kulturminne.
- Utformar retningslinjer for innpassing av kulturminne i fysisk planlegging og for vedlikehald og skjøtselsarbeid.

Fylkeskommunen:

- har mellom anna ansvar for å ivareta verneinteresser i samband med freding eller dispensasjon frå kulturminnelova.
- Skal rapportere status for freda kulturminne, følgje opp Stortinget sine prioriteringar, MD sine nasjonale målsettingar, retningslinjer og strategiar.
- Tek også del i arbeid kring skjøtsel og formidling og skal vere rettleiingsinstans for kommunane.

Kommunen:

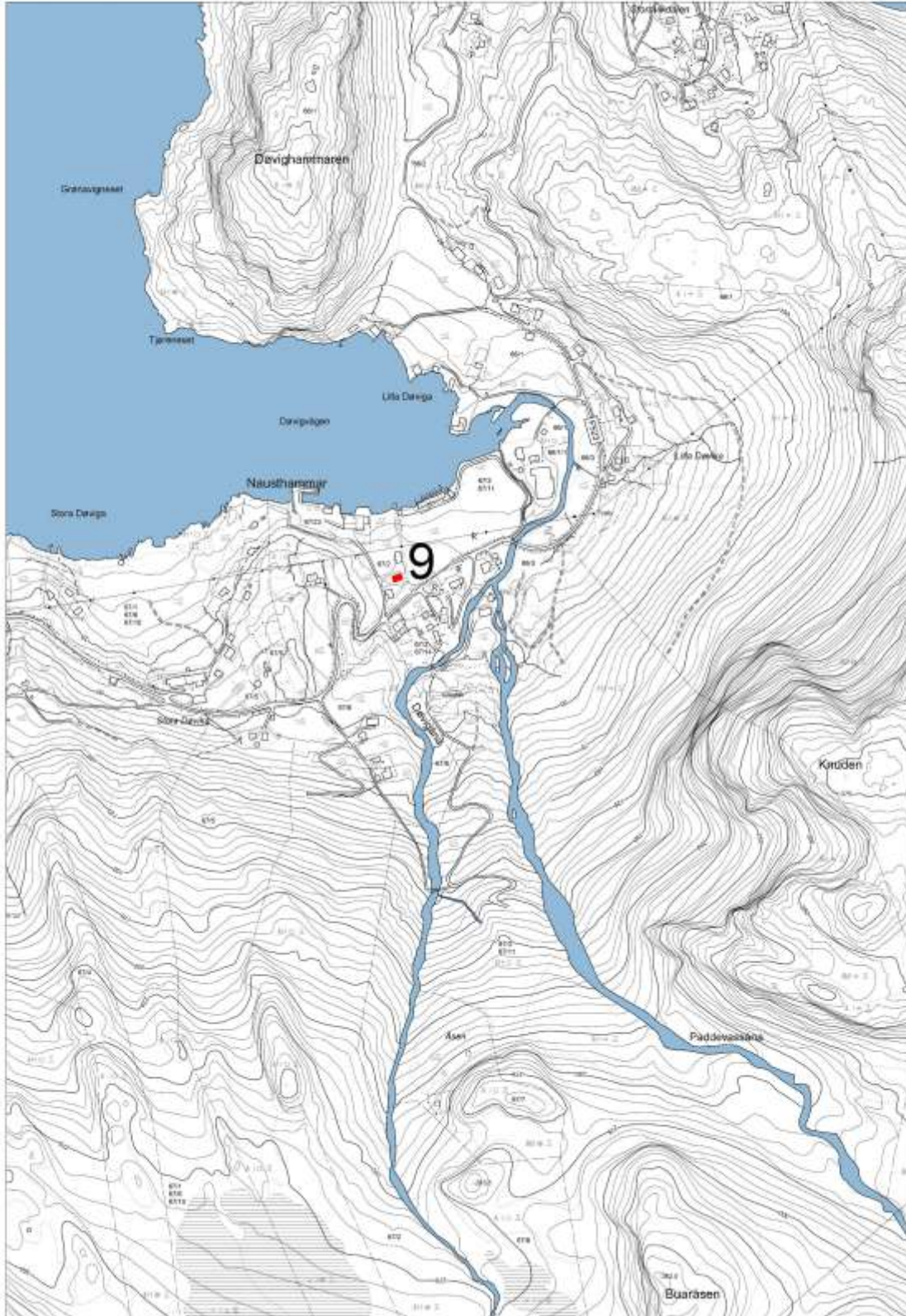
- har i dag ikkje noko formelt mynde eller direkte ansvar for kulturminna etter kulturminnelova, men skal likevel sjå til at kulturminneinteressene og –omsyn vert ivaretekne i kommune- og reguleringsplan, jf. plan- og bygningslova.
- Kan vere svært sentrale samarbeidspartnarar for forvaltninga på mange måtar, blant anna gjennom å ta på seg skjøtselsoppgåver i samarbeid med kulturminnemyndigheitene.

6. Kart

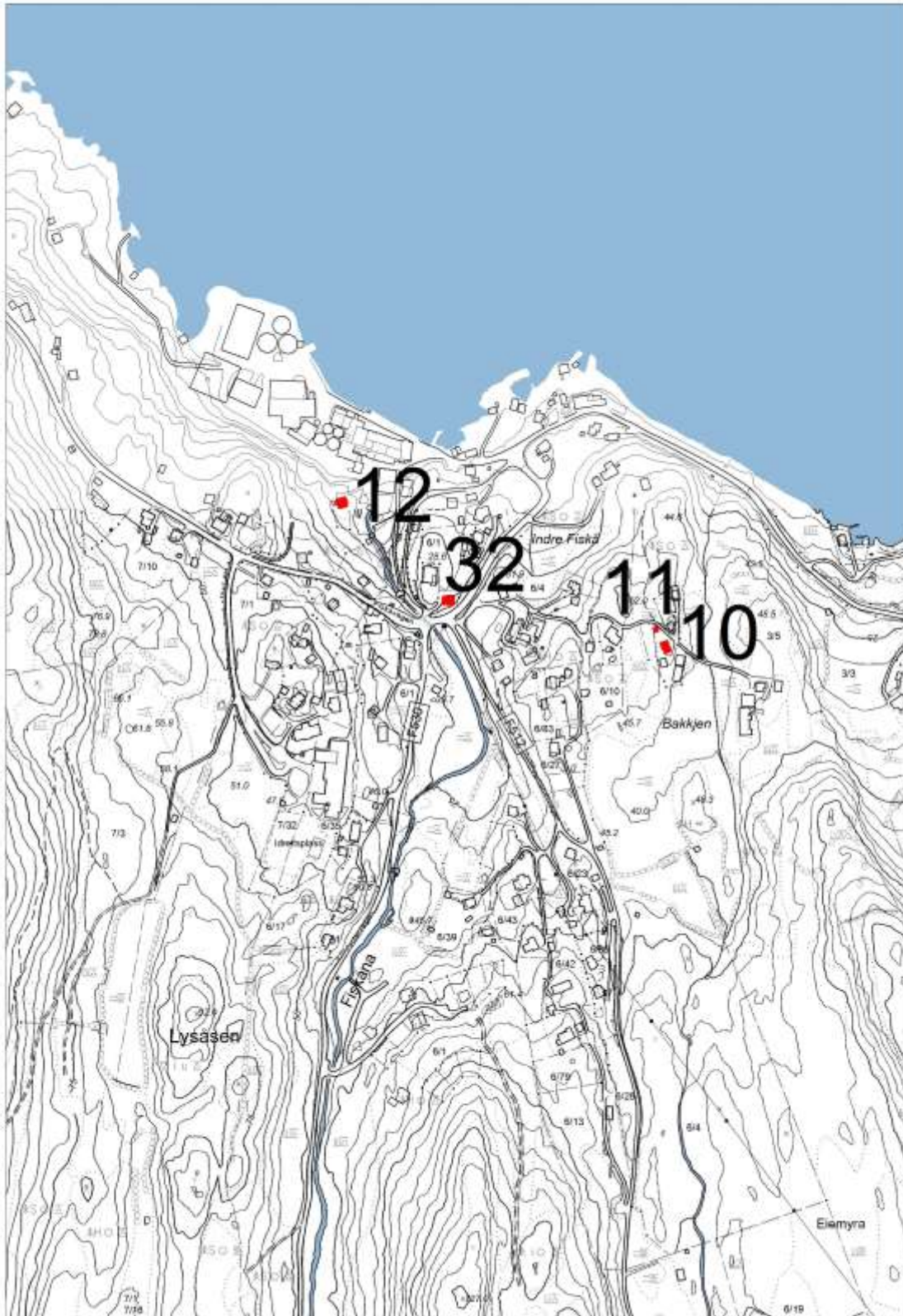
Botne

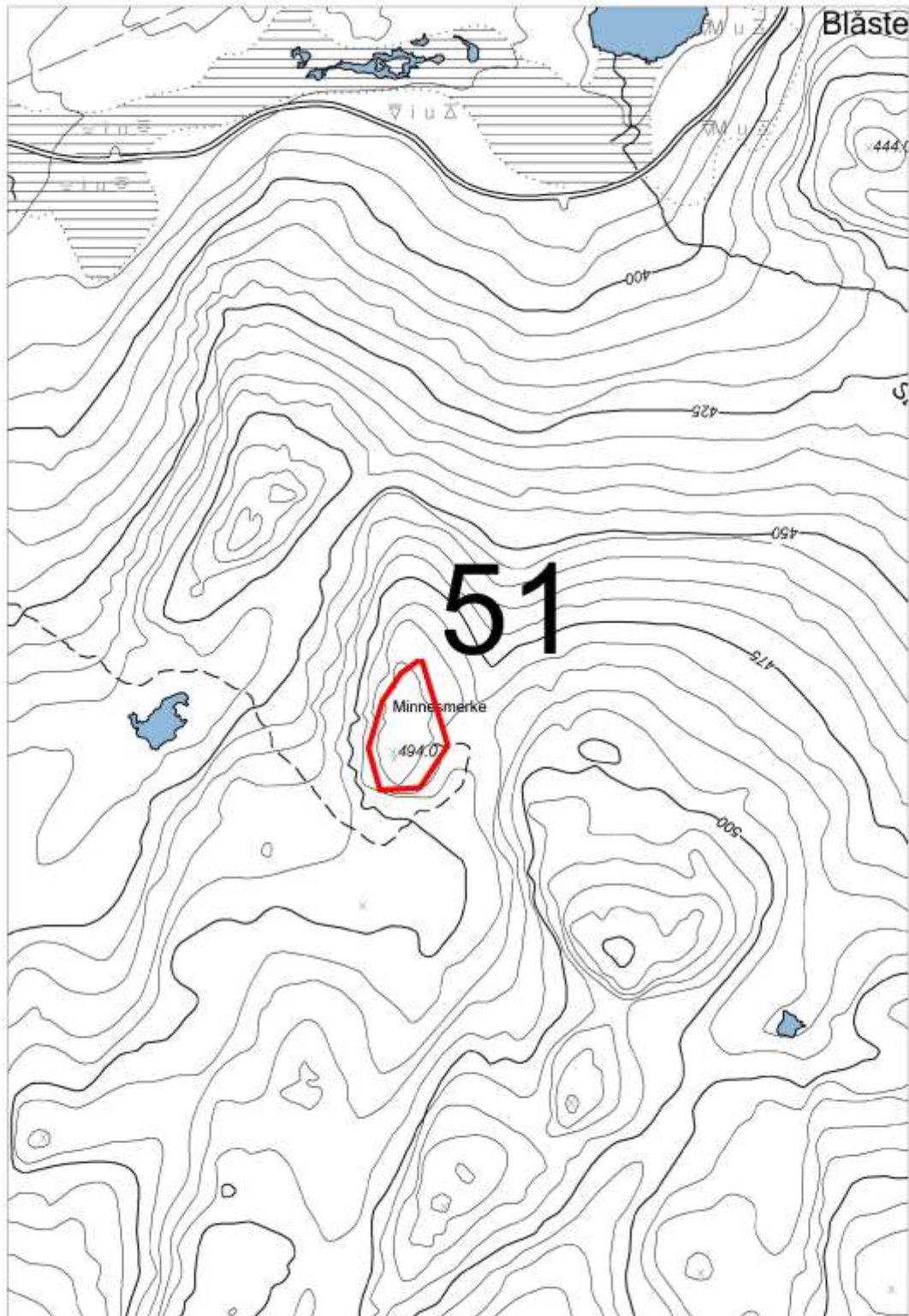
Døvig

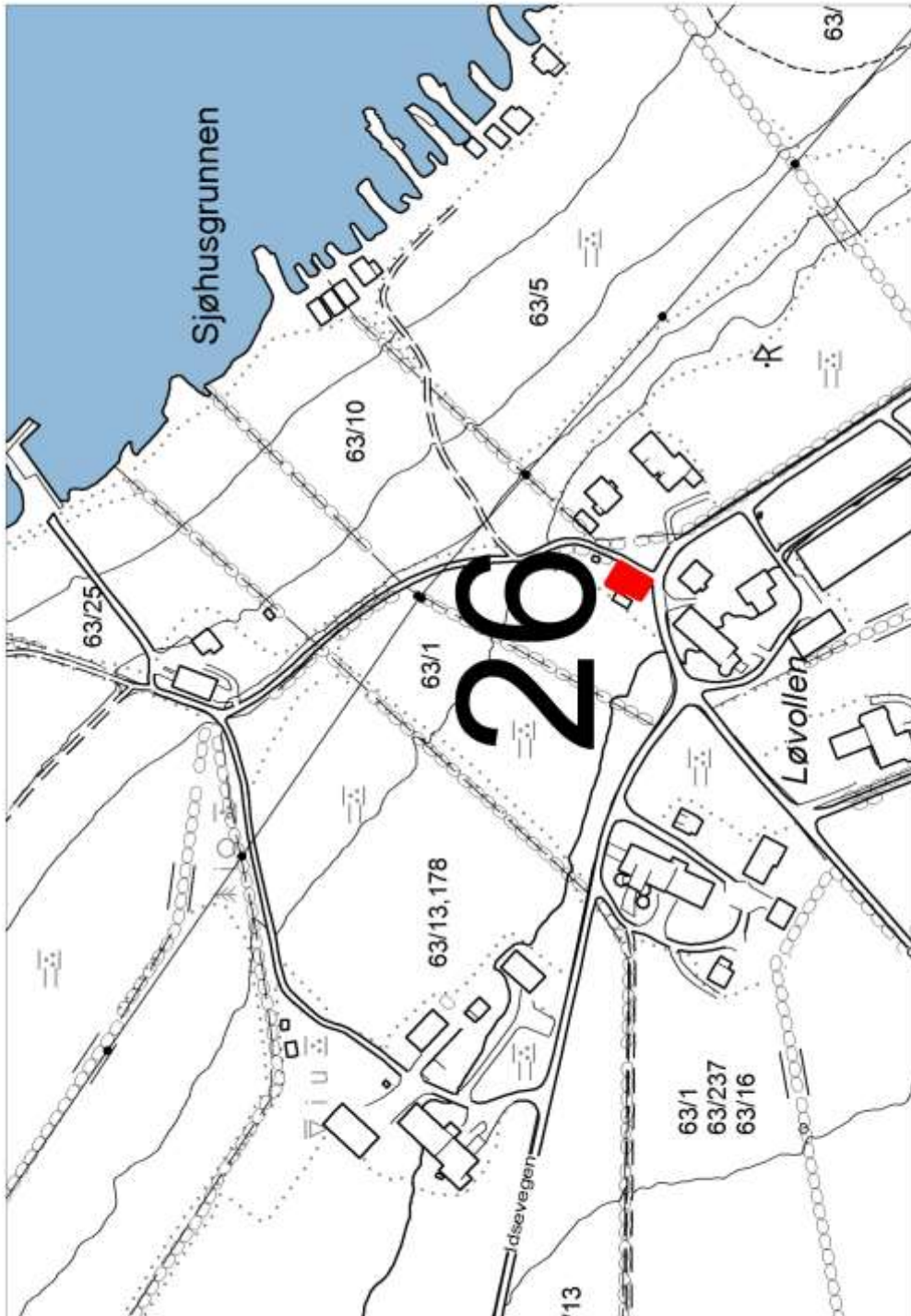
Flskå

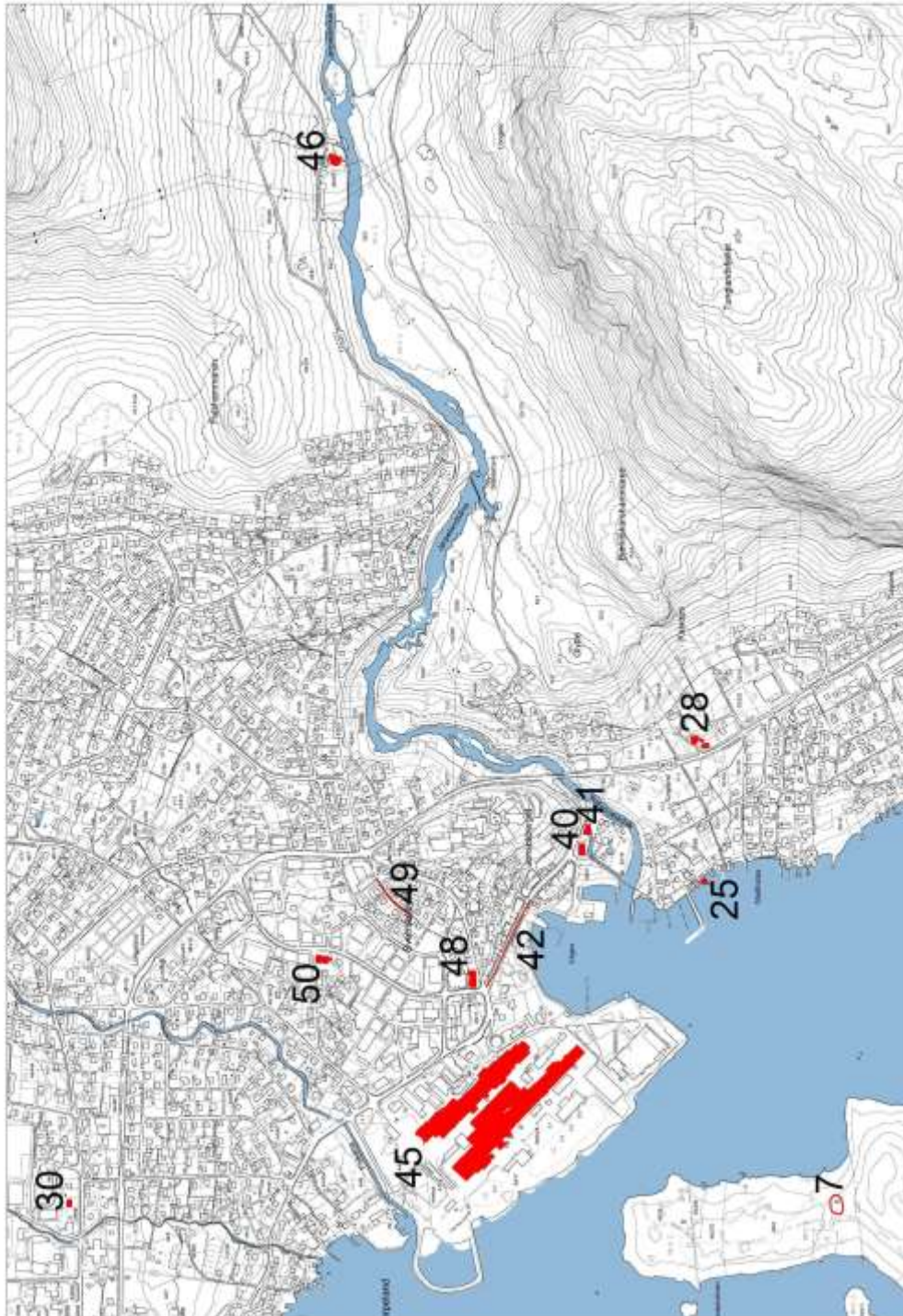
Holtaheia

Idse

Jørpeland

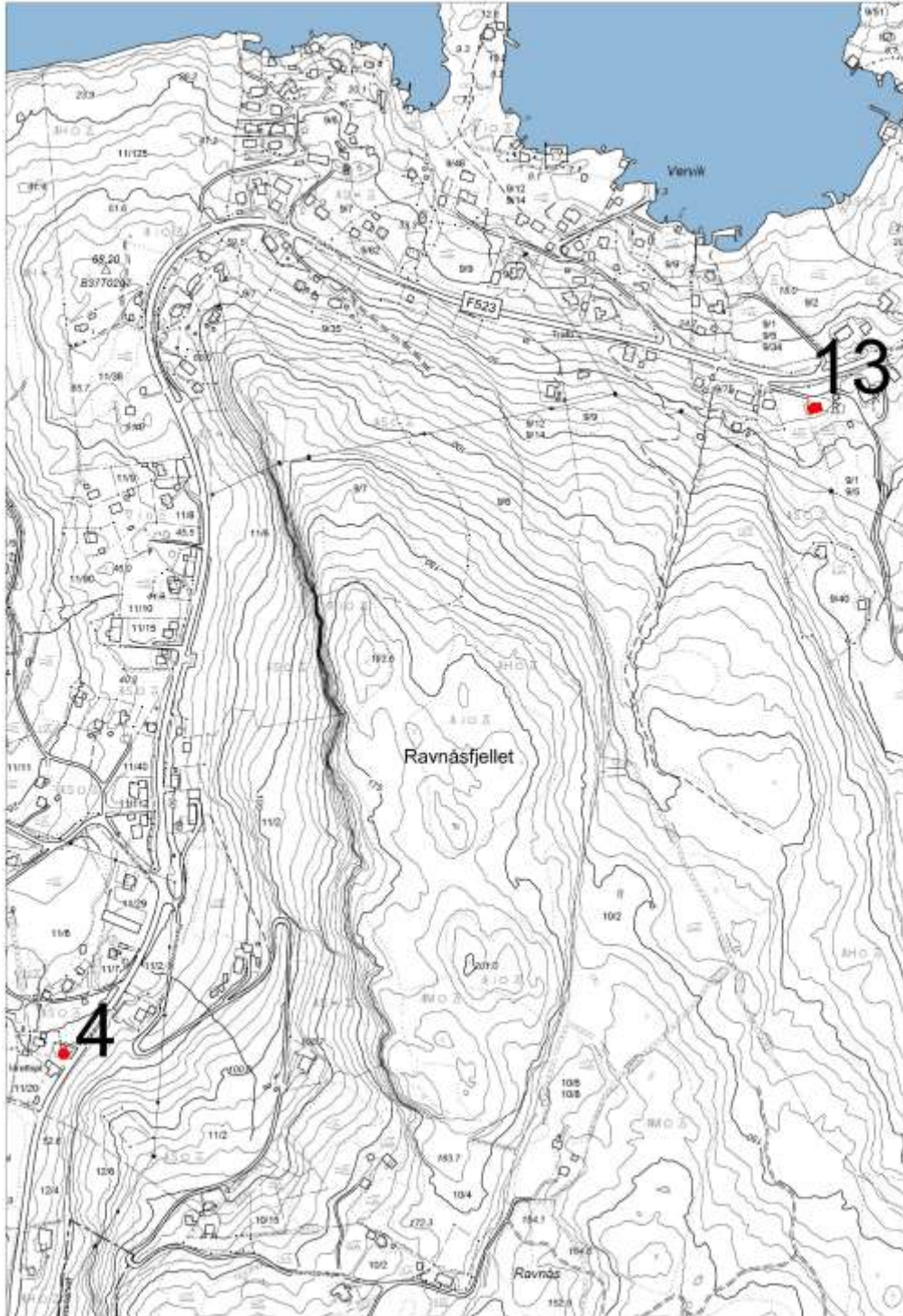

Nag

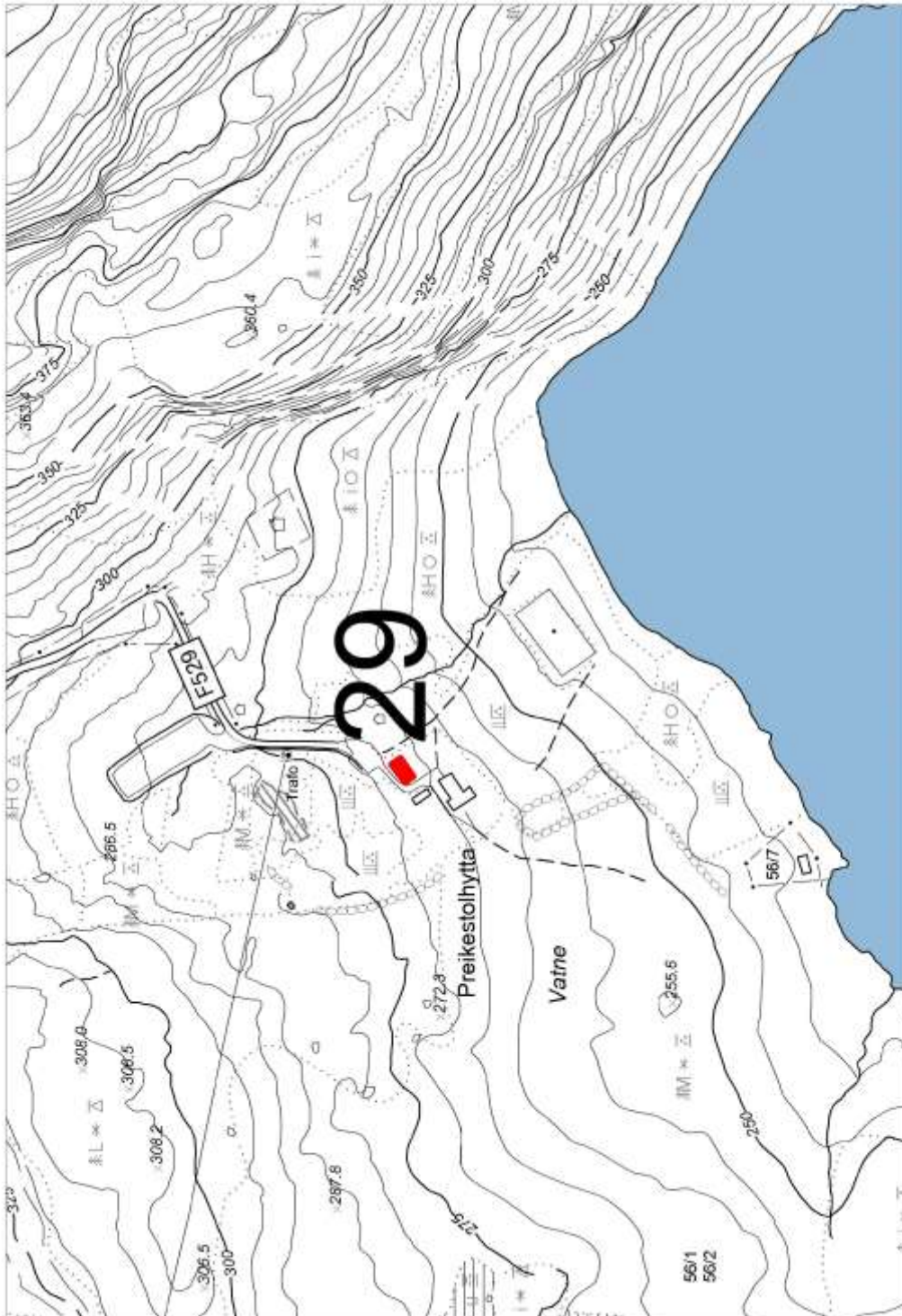

21

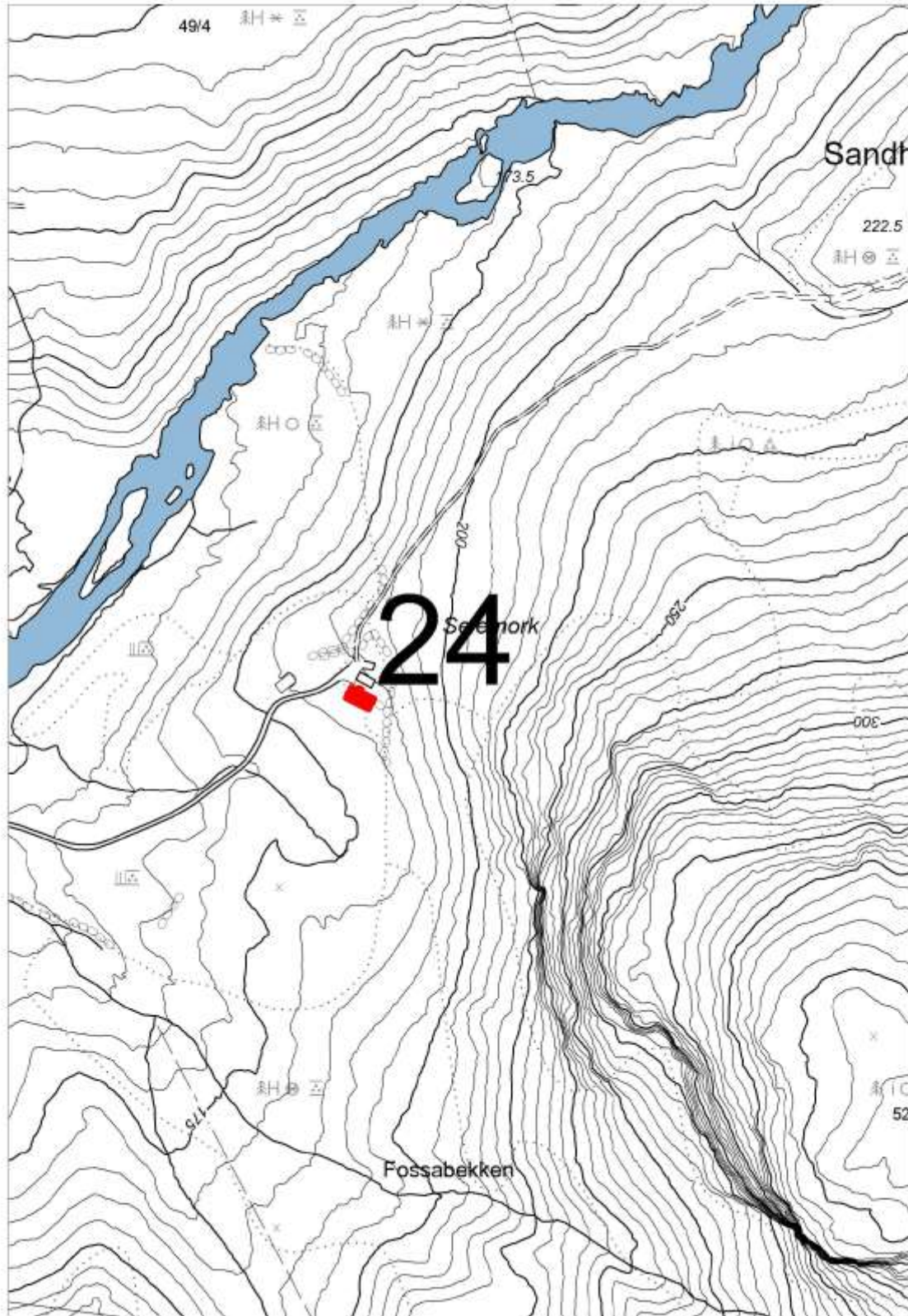
Nordre Strand

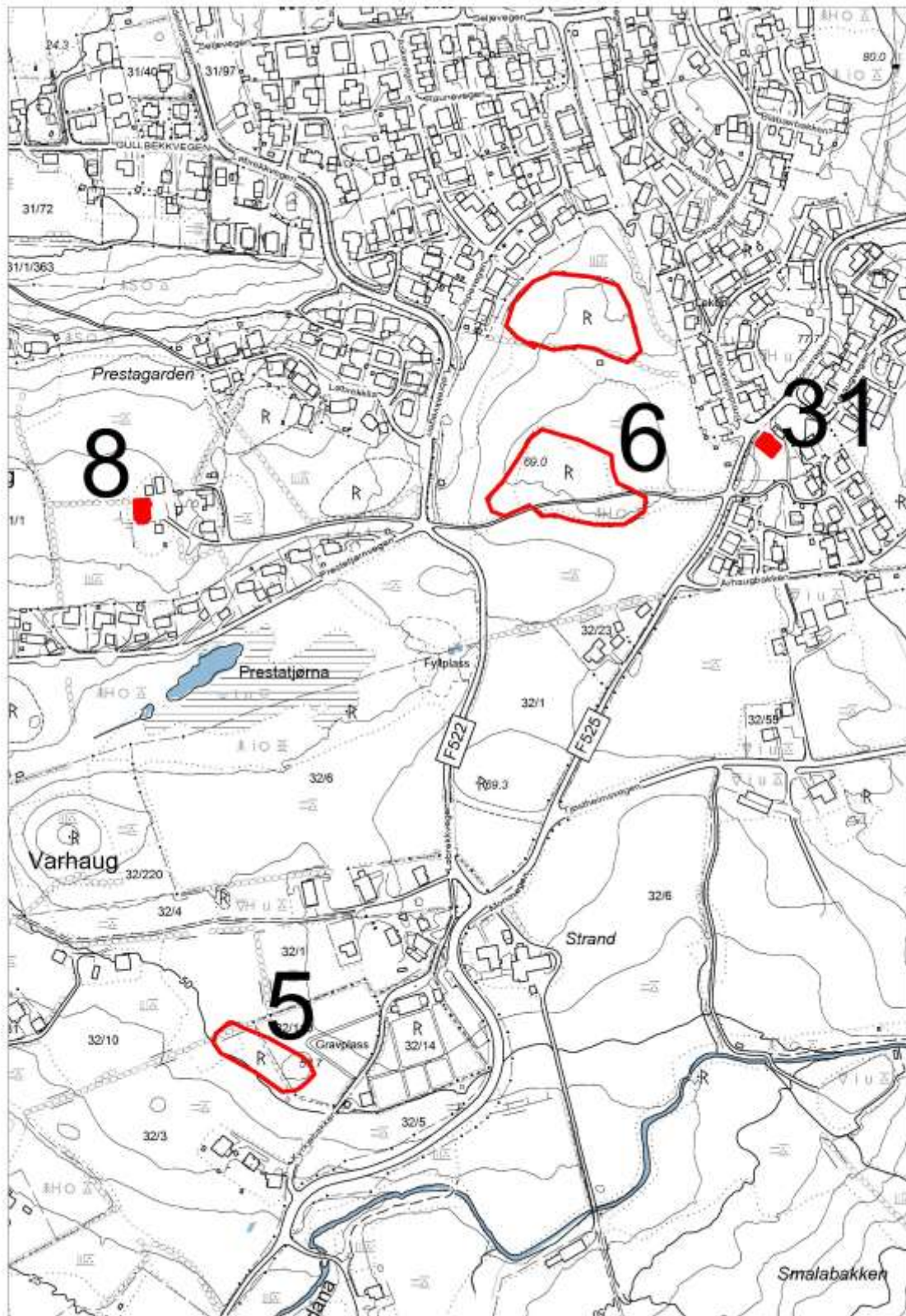
Preikestolhytta

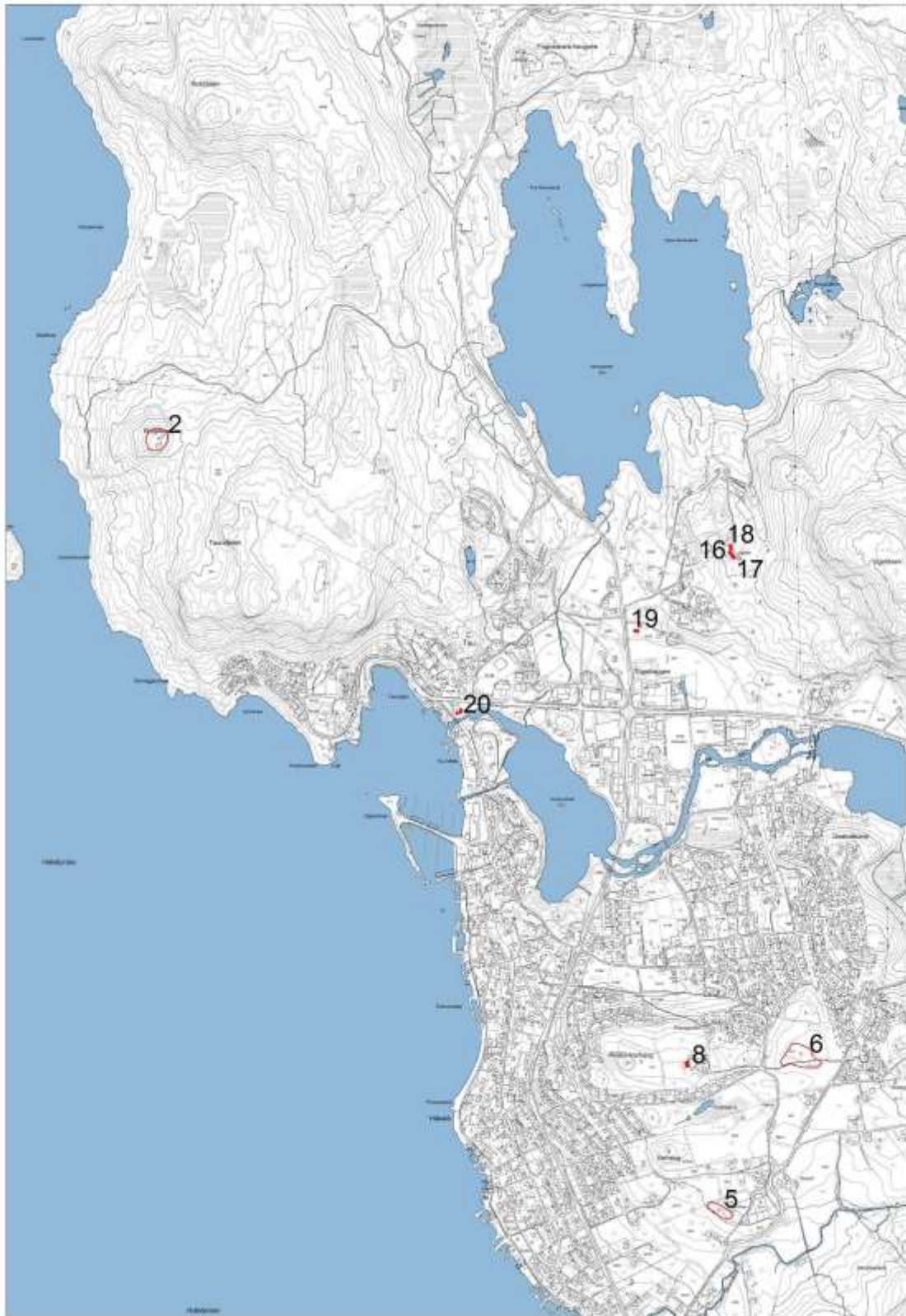
Selemork

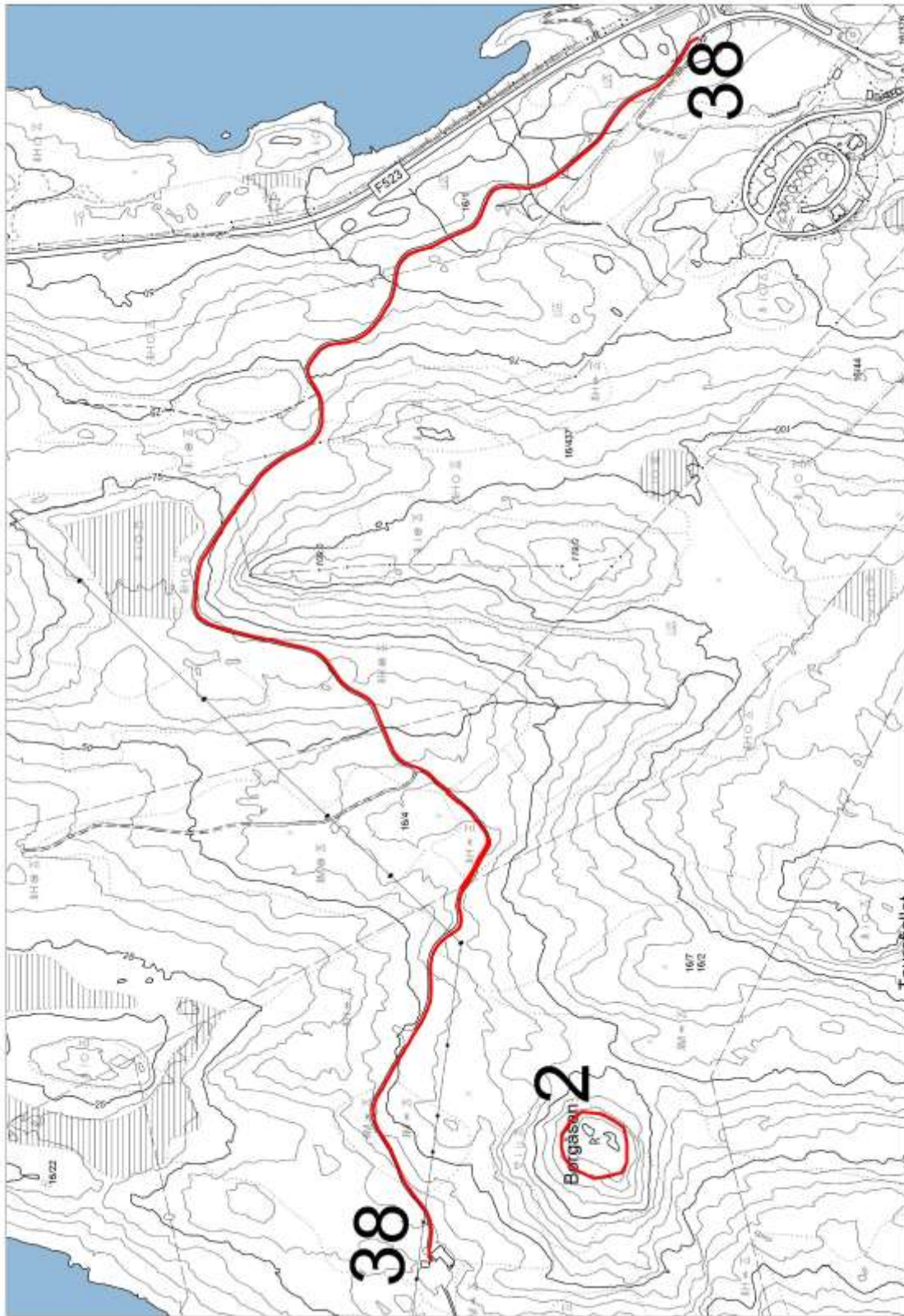
Strand

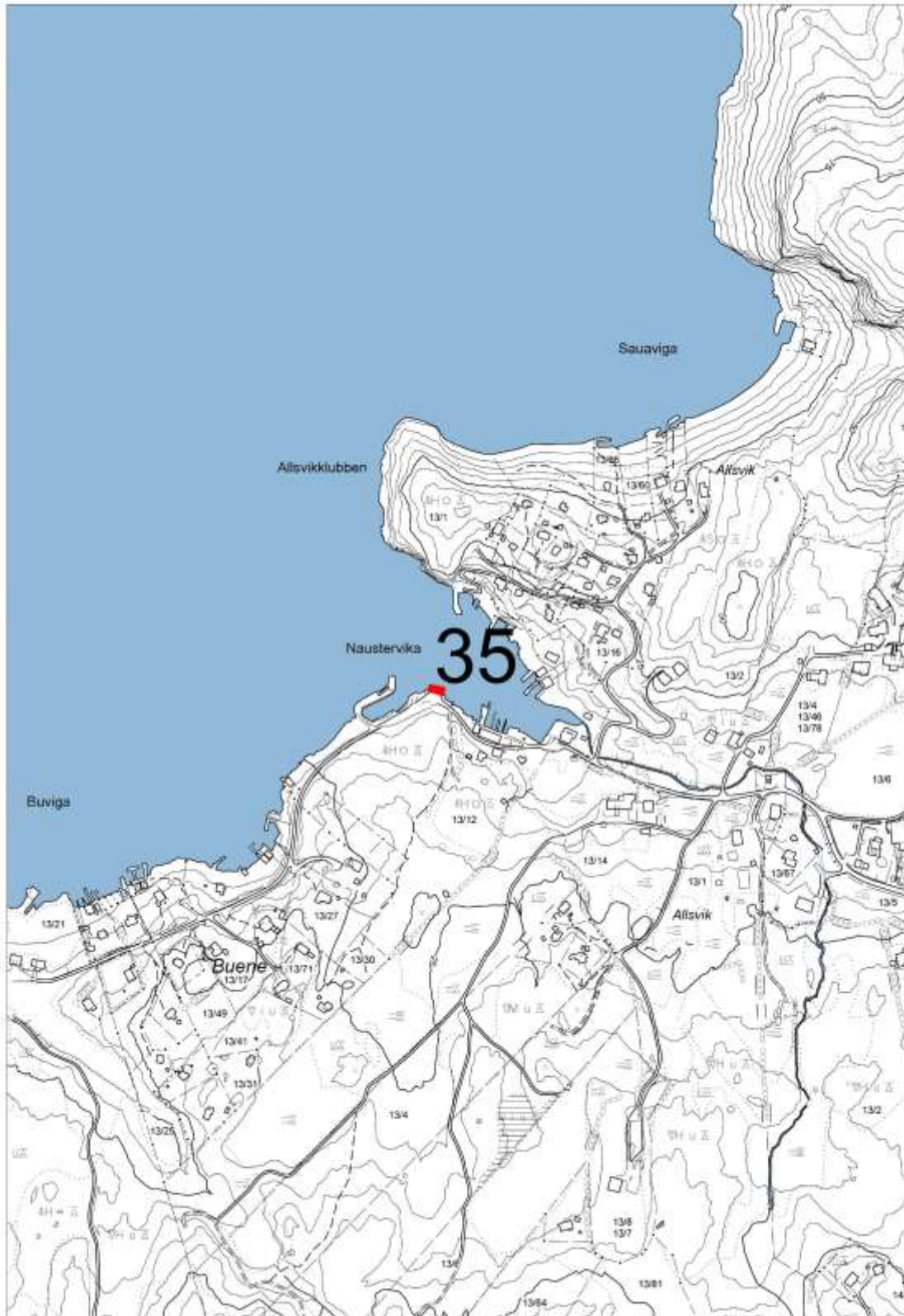
Tau

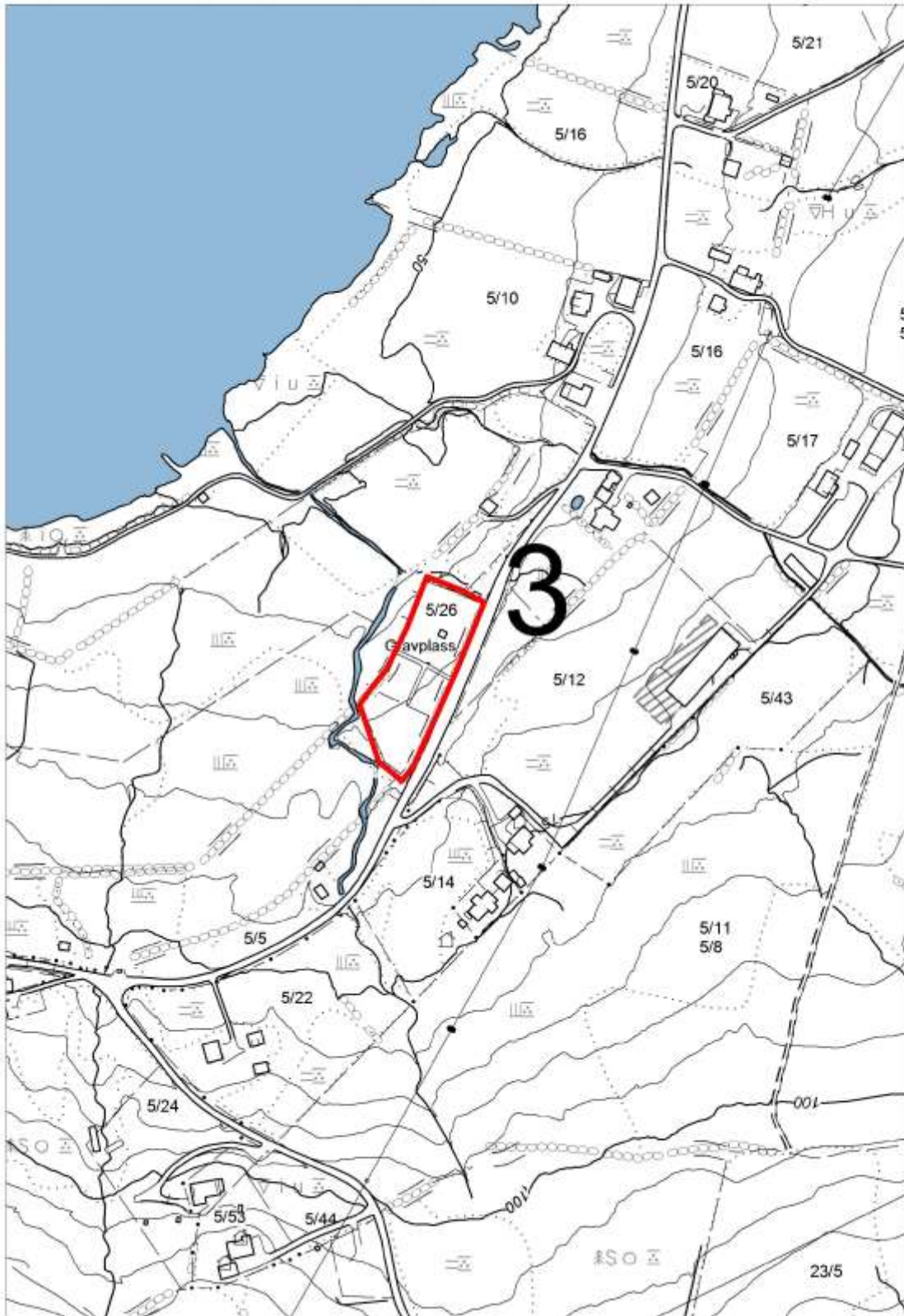
Tyskervegen

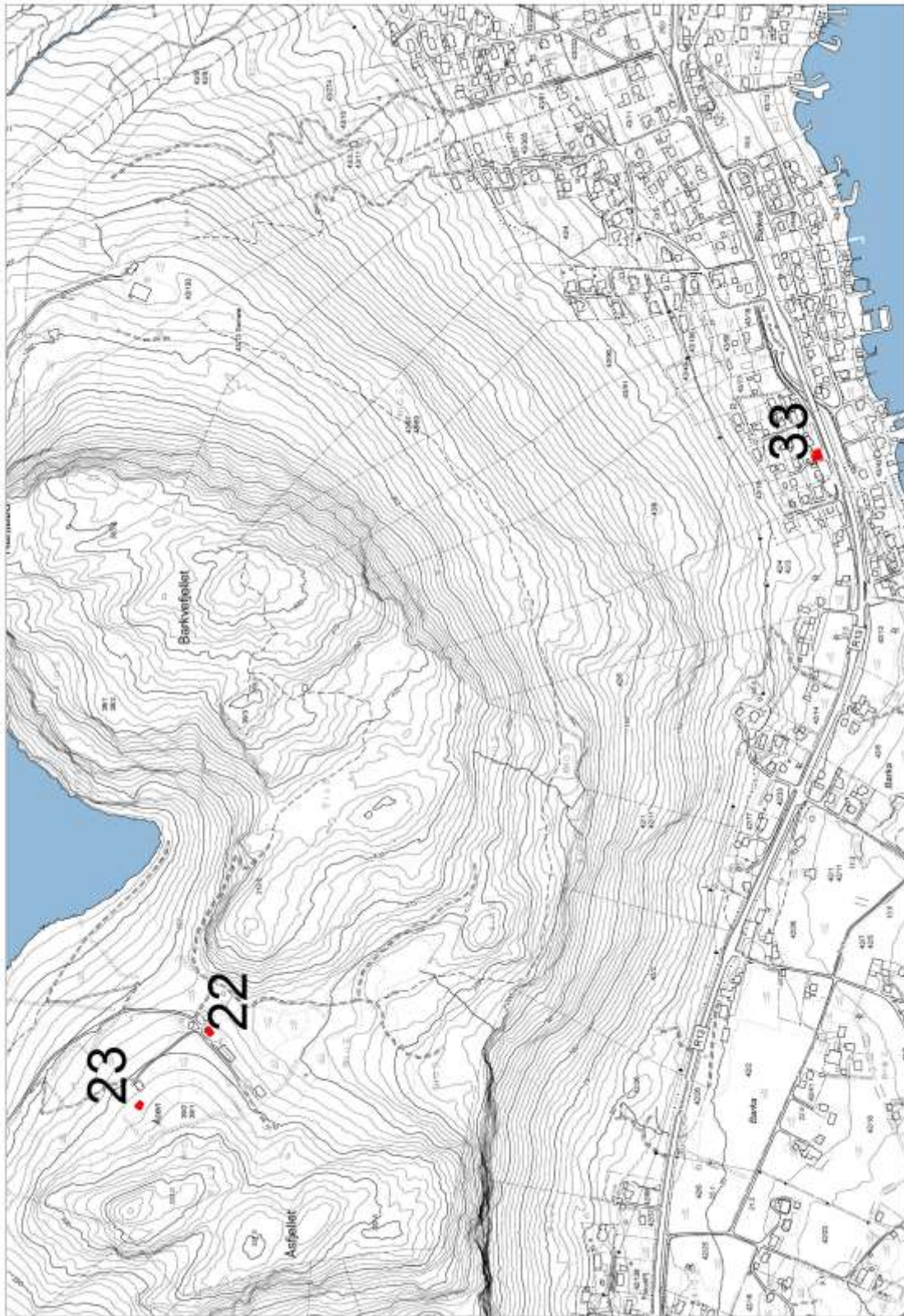
Vervik

Voster

Årsvatnet

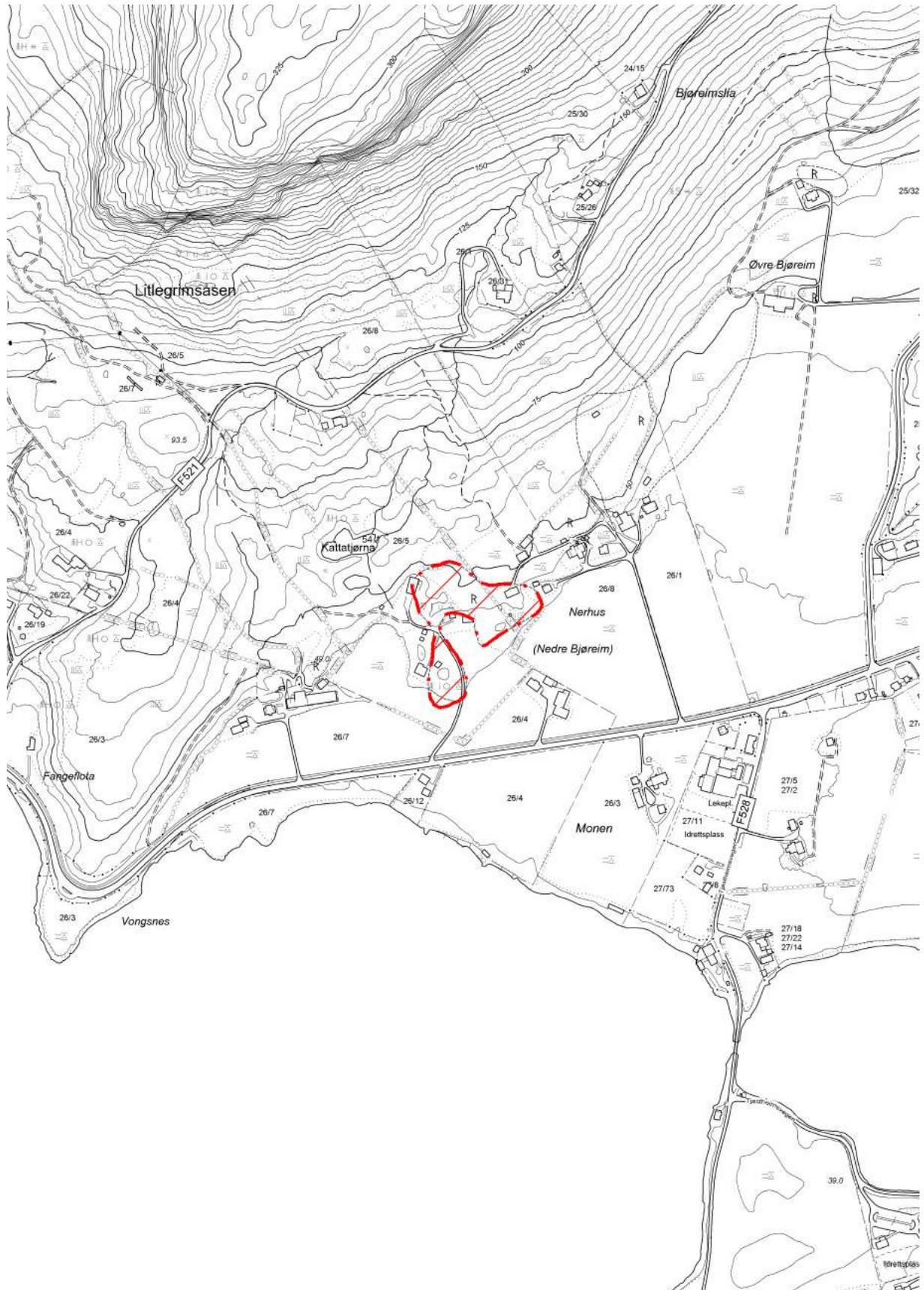
Vedtekne omsynssoner - Jørpeland

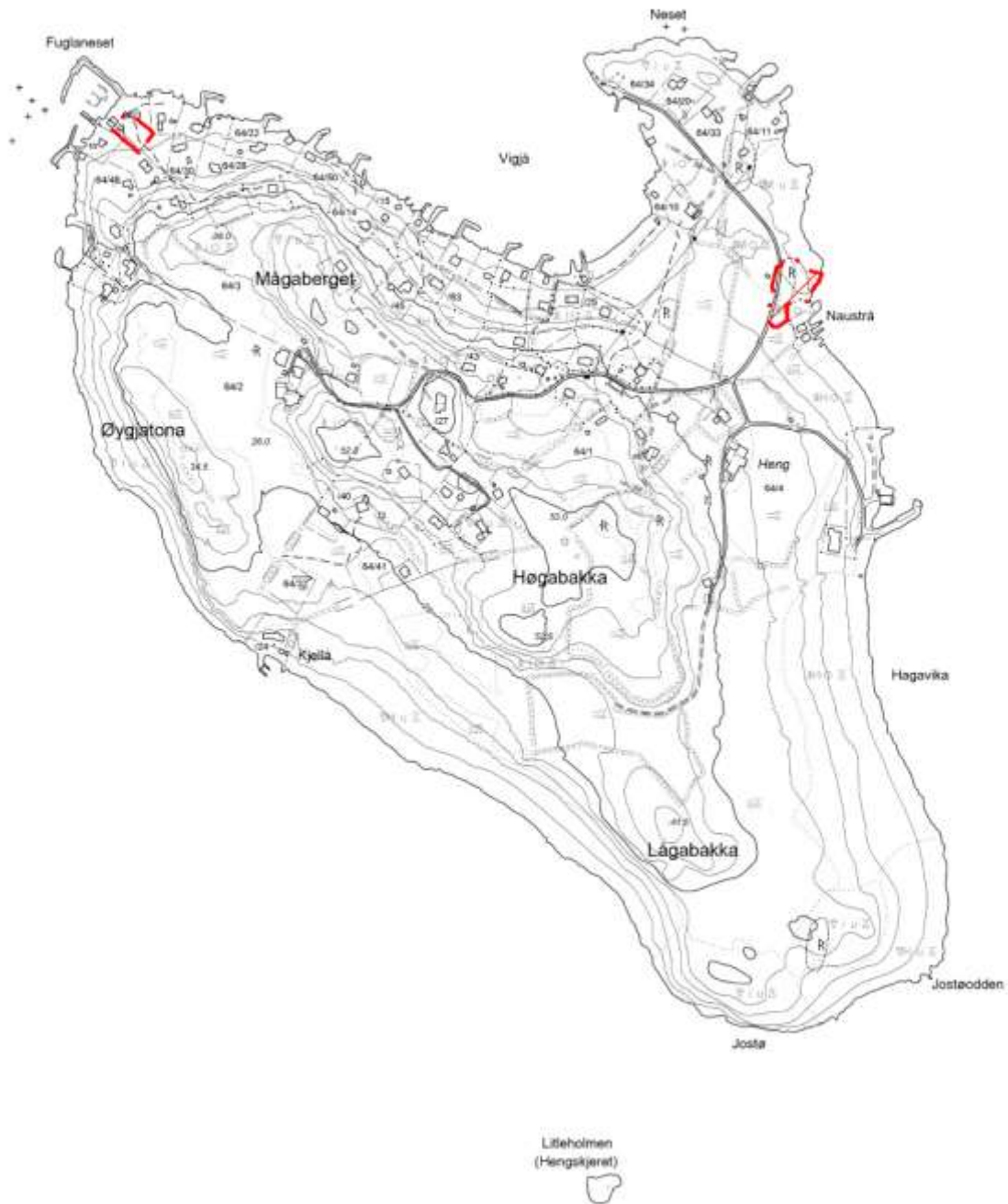
Vedtekne omsynssoner – Tau og Heia

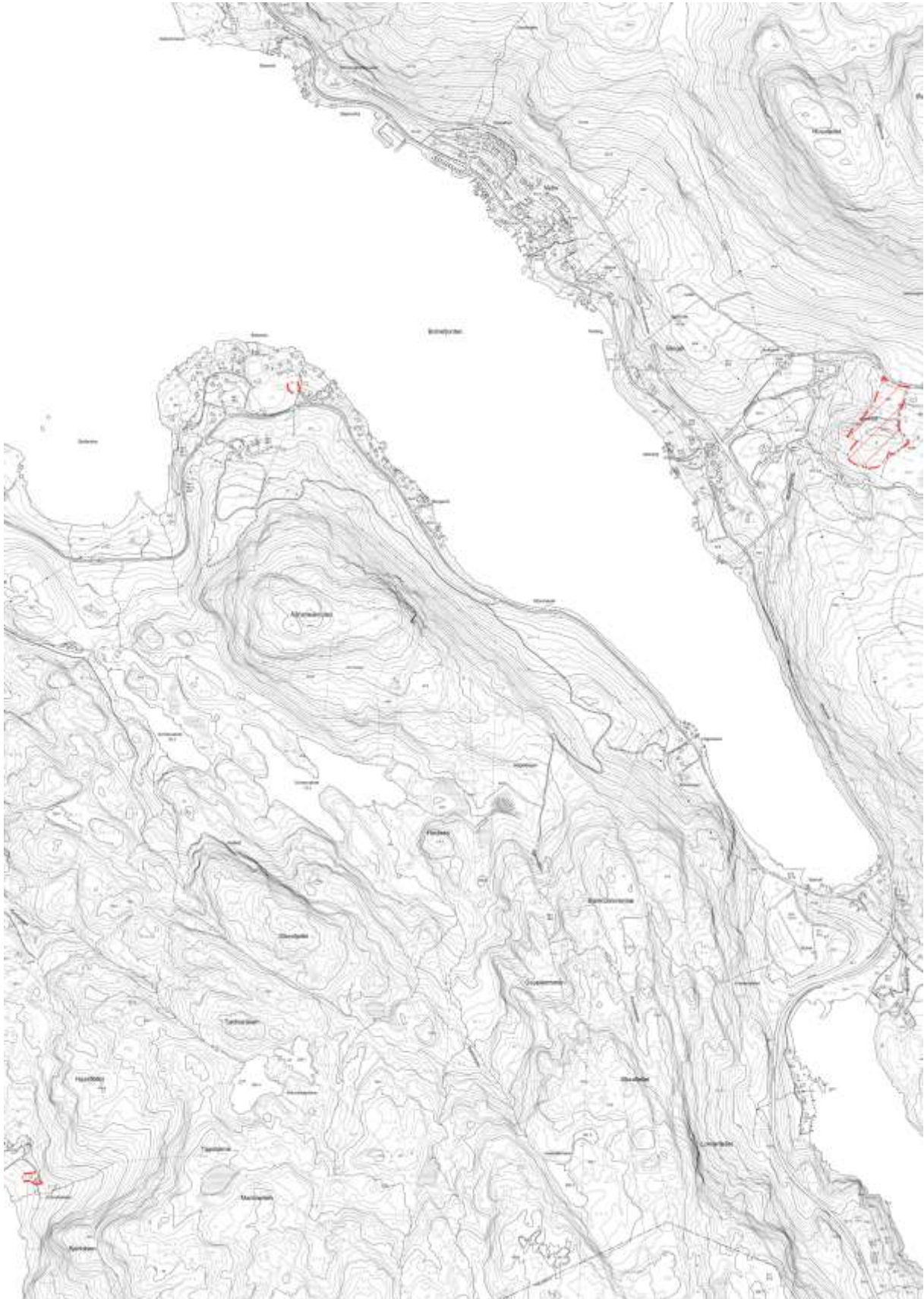
Vedtekne omsynssoner – Bjørheimsbygd

Vedtekne omssynsoner – Heng

Vedtekne omsynssoner – Søndre Strand

7. Kjelder:

- Aanensen, H., Brønne, J. & Drange, T. 2011. *Gamle trehus. Historikk, reparasjon og vedlikehold*. Gyldendal, Oslo.
- Alsvik, J. 1991. *Strand bygdebok 1870 - 1940*. Hafrsfjord forlag, Stavanger.
- Alsvik, J. 1991. *Strand bygdebok 1940 - 1945*. Hafrsfjord forlag, Stavanger.
- Alsvik, J. 1995. *Folk i Strand I*. Hafrsfjord forlag, Stavanger.
- Alsvik, J. 1995. *Folk i Strand 2*. Hafrsfjord forlag, Stavanger.
- Barkved, H. 1975. *Soga um Strand*, Dreyer aksjeselskap, Stavanger.
- Hus, A.E. 2005. "Skjøtselsplan for Preikestolhyttaområdet", upublisert bacheloroppgåve.
- Maaland, H. 2017. *Stålverket som støpte et samfunn*. Wigestrands forlag.
- Tjeltveit, N. 1993. *Bygda sitt hjarta. Båtstoppestader i Ryfylke*. Ryfylkemuseet.
- Rogaland fylkeskommune, seksjon for kulturarv 2015. Kulturhistoriske registreringer-områderegulering for Jørpeland sentrum (Jørpelandsholmen)
- Valvik, K.A. 2017. *Temarapport kulturminner og kulturmiljø. Kommunedelplan Nordmarka 2016-2050*. Asplan Viak.
- Internett:
- www.ra.no
- www.strandhistorie.no
- www.strand.kommune.no
- www.ovf.no
- <http://norsk-fartoyvern.no>
- <http://www.idsai.org>